

SLON U SOBI

Profesionalna i „nepolitička” perspektiva
kulturnog nasleđa srpske zajednice u
odnosu na Kulturno nasleđe Kosova

Decembar 2020

Ova Istraživački rad je sprovedena u okviru projekta „Promovisanje dobro obaveštenog procesa i učešća u završnoj fazi dijaloga između Kosova i Srbije”, uz podršku švajcarske i nemačke ambasade na Kosovu.

Autori: Nora Arapi-Krasniqi i Enes Toska

Autorska prava © 2020. Kosova Democratic Institute (KDI).

Kosovski demokratski institut zadržava sva rezervisana prava i zabranjena je svaka reprodukcija ili emitovanje bilo kog dela ovog izdanja, u bilo kom obliku, štampanom ili elektronskom, uključujući fotokopiranje ili bilo koji drugi sistem skladištenja ili izdavanja materijala, bez pisanih odobrenja izdavača. Publikacija se može reproducirati ili emitovati samo za korišćenje u nekomercijalne svrhe. Svako i kada god koristi citate ili razni materijal iz ovog izdanja, u obavezi je da na jasan način citira izvor iz kojeg uzima citate ili materijal koji koristi.

Za svaku ocenu, primedbu, kritiku ili sugestiju, molimo vas kontaktirajte nas putem dole navedenih opcija:

Adresa: Ul. Bajram Kelmendi, br. 45, 10 000, Priština, Kosovo.

Tel: +383 (0)38 248 038

E-mail: info@kdi-kosova.org

Ueb: www.kdi-kosova.org

Sadržaj ove Istraživački rad je isključiva odgovornost autori i ni na koji način ne može odražavati stavove Kosovskog demokratskog instituta (KDI), švajcarske i nemačke ambasade u Prištini.

SLON U SOBI¹

**Profesionalna i „nepolitička”
perspektiva kulturnog nasleđa
srpske zajednice u odnosu na
Kulturno nasleđe Kosova**

---

1. Izraz „slon u sobi“ (engleski izraz) ili „slon u dnevnoj sobi“ (američki izraz) je metaforični idiom i na engleskom o važnoj ili izvanrednoj temi, pitanju ili diskusiji, pitanju koje je jasno ili koje svi znaju, ali ga niko ne pominje ili ne želi da razgovara o tome, zato što bar nekim od njih postaje neprijatno ili lično, društveno ili politički sramotno, diskutabilno, zapaljivo ili opasno. Zasniva se na ideji/mišljenju da se čini da se nešto tako istaknuto poput slona može zanemariti u kodifikovanim društvenim interakcijama i da sociologija/psihologija represije takođe deluje na makro nivou. Različiti jezici širom sveta imaju reči koje opisuju slične koncepte. (Izvor: Cambridge University Press. (2009). Cambridge academic content dictionary, str. 298. i „Elephant in the room Idiom Definition – Grammarist“. grammarist.com. Pristupljeno dana 28. 1. 2021. godine.

SADRŽAJ

SKRACENICE	6
UVOD	7
1. Kulturno nasleđe na Kosovu, institucije i mehanizmi zaštite	9
1.1.Zaštita kulturnog nasleđa pre proglašenja nezavisnosti Kosova (period od 1974. do 2008)	9
1.2 Pravni okvir pre i nakon proglašenja nezavisnosti Kosova.....	12
1.3 Institucionalni okvir.....	12
1.4 Stanje kulturnog nasleđa na Kosovu i sprovodenje zakona	13
2. Kulturno nasleđe srpske zajednice na Kosovu	14
2.1 Vrednosti i karakteristike kulturnog nasleđa	14
2.2 Ustavni i pravni osnov nakon proglašenja nezavisnosti Kosova	15
2.3 Srednjovekovni spomenici Kosova u UNESCO-u i na spisku svetskog nasleđa.....	17
3. Primeri postupanja sa kulturnim nasleđem srpske zajednice na Kosovu.....	22
3.1 Komisija za obnovu i sprovodenje (2004).....	20
3.2 Radovi na obnovi i inicijative za seoski turizam u selu Velika Hoča, Orahovac (2004).....	22
3.3 Akti vandalizma prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi i stanje verskih sloboda na Kosovu (2007).....	22
3.4 Krečenje fasade i izgradnja zidova dvorišta Pećke patrijaršije (od 2008. do 2010).....	26
3.5 Podrška Evropske unije/Saveta Evrope za promociju kulturne raznolikosti na Kosovu (od 2009. do 2015).....	27
3.6 Turističke posete manastiru Dečane, Gračanica i Pećkoj patrijaršiji (2011).....	28
3.7 Lokalni plan kulturnog nasleđa u Partešu i investicije zasnovane na planu 2012-15.....	28
3.8 Restauracija crkve Svetog Nikole u Bogoševcu, Prizren (2012).....	30
3.9 Savet za kulturno nasleđe u Prizrenu i selu Velika Hoča u Orahovcu (2013).....	30
3.10 Program EU-a „Lepo Kosovo“ (od 2011. do 2016)	31

3.11 Promovimi i paqes dhe dialogut ndërfetar në Kosovë (2013-16).....	32
3.12 Programi UNDP-a za zaštitu i rehabilitaciju kulturnog nasleđa (2016-20)	33
3.13 Izgradnja kapaciteta turističkih vodiča različitih etničkih grupa (2019)	34
3.14 Plan upravljanja istorijskim centrom Prizrena (2020)	35
3.15 Promocija kosovskog turizma u odnosu na pravoslavno nasleđe (2020)	36
3.16 Osporeni put manastira Dečane (2020).....	36
3.17 Manastir Dečani, na preliminarnoj listi 12 najugroženijih dobara evropskog nasleđa za 2021. godinu (2020).....	38
3.18 Rekapitulacija	39
4. Ekstrateritorijalnost u kontekstu dijaloga o normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije.....	40
4.1 Pozadina procesa dijaloga između Kosova i Srbije i ekstrateritorijalnost	40
4.2 Šta je ekstrateritorijalnost?.....	42
4.3 Primena ekstrateritorijalnosti u smislu svetske kulturnog nasleđa	43
Pronat eksterritoriale të Selisë së Shenjtë (Shteti i Vatikanit) në Romë (Itali).....	44
Kalaja St. Angelo në Maltë	44
Varri i Shah Sulejmanit në Siri.....	45
Longwood House në Shën Helenë.....	45
Mali Atos në Greqi.....	46
4.4 Koje su nadležnosti Srpske pravoslavne crkve na Kosovu danas i da li se ekstrateritorijalnost može sprovesti kao dodatni zahtev za ovu instituciju?	47
4.5 Rekapitulacija	49
5. Zaključci i preporuke	50

SKRAĆENICE

EU - Evropska unija

CHwB Kosova - Kosovska fondacija za kulturno nasleđe bez granica

EC Ma Ndryshe - Građanska emancipacija Ma Ndryshe

GUIDEKS - Asocijacija turističkih vodiča Kosova

MSP - Međunarodni sud pravde

KIZM - Kosovski institut za zaštitu spomenika

IZM - Institut za zaštitu spomenika

IRD - International Relief & Development

IcSP - Instrument Evropske unije koji doprinosi miru i stabilnosti

EK - Evropska komisija

SE - Savet Fyrone

KFOR - Kosovo Forces (Međunarodne mirovne vojne snage pod vodstvom NATO-a)

KIESA - Agencija za investicije i podršku preduzećima na Kosovu

SKKN - Savet Kosova za kulturno nasleđe

SZI iPS - Savet za zaštitu ljudskih prava i sloboda

SPCr - Srpska pravoslavna crkva

KOS - Komisija za obnovu i sprovođenje

SSB Savjet za sproveđenje i praćenje

MKOS Ministerstvo k

MŽSPB Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja

IIN Iiedinipieb pacija

OEBS Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

PKRK Promocija kulturne raznolikosti na Kosovu

Piicr Plan upravljanja istorij

ICR - Interdisciplinarni centar Prizren

RCKN Regionalni centar za kulturne

SIDA Swedish Development Agency

TOS Twinstíky spravované říkou Českým

UNDP - United Nations Development Program

UNDP – United Nations Development Agency
UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

UNESCO - United Nations Educational Scienc

UVOD

“Kultura je na ivici sukoba - trebalo bi da bude na ivici izgradnje mira”- Irina Bokova, bivša generalna direktorka UNESCO-a²

“Kulturno nasleđe je grupa resursa nasleđenih iz prošlosti, koje su ljudi identifikovali kao odraz i izraz neprestano razvijenih vrednosti, verovanja, znanja i tradicije, bez obzira na vlasništvo. Obuhvata sve aspekte životne sredine koji rezultiraju interakcijom između ljudi i zemalja tokom vremena”- Faro konvencija, 2005.³

Kulturno nasleđe deo je kulturnih prava utvrđenih članom 27. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.⁴ Kulturna prava uključuju prava ljudi i zajednica da upoznaju, razumeju, posećuju, doživljavaju, održavaju i koriste kulturno nasleđe i kulturne izraze, kao i pravo da igraju podjednaku ulogu u procesu identifikovanja, očuvanja i prenosa vrednosti kulturnog nasleđa budućim generacijama. Ostala kulturna prava uključuju pravo na slobodu izražavanja i pravo na obrazovanje.

Kulturno nasleđe Kosova je izraz i kreativnost životnih realnosti razvijenih tokom više od osam hiljada godina, od praistorije do danas. Ovo nasleđeno bogatstvo sa jedinstvenim umetničkim, estetskim, istorijskim vrednostima i tradicionalnim karakteristikama ilustruje bogatu raznolikost arhitektonskog, arheološkog, pokretnog i duhovnog nasleđa, kao i bogat kulturni pejzaž.⁵ Arheološki tragovi od praistorije do antike predstavljaju svedočanstva o urbanim centrima sa rafiniranom kulturom. Izuzetni arhitektonski spomenici izgrađeni tokom srednjeg veka i osmanlijskog perioda su sačuvali svoj integritet do danas: crkve i manastiri iz 14. veka sa jedinstvenim estetskim dostignućem i džamije sa velikim stilskim savršenstvom, ali i nereligiozne građevine poput tvrđava, starih urbanih centara, stambenih arhitek-

tura, mostova, ističu gustu umetničku kreativnost koja je karakteristična za ovaj region i oblikuju bogato kulturno nasleđe Kosova.⁶

Zaštita bogatog kulturnog nasleđa, istovremeno znači očuvanje autentičnosti i integriteta ovih vrednosti, obezbeđivanje pogodnih uslova da te vrednosti budu dostupne, pretvarajući ih tako u deo života zajednice. Zaštita bogatog kulturnog nasleđa Kosova jedan je od glavnih stubova procesa uspostavljanja javnih institucija budući da je pravo koje je zagarantovano i Ustavom Kosova. Član 9. Ustava predviđa da „Republika Kosovo obezbeđuje zaštitu i očuvanje svog kulturnog i verskog nasleđa”.

2 Bokova Irina, Address to UN Security Council, 2015, <https://whc.unesco.org/en/news/1269>, pristupljeno dana 30. 1. 2021.

3 Savet Evrope, Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Konvencija o vrednostima kulturnog nasleđa za zajednicu), <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ae695>, pristupljeno dana 15. 1. 2021.

4 UNESCO, The right to Culture (Pravo na kulturu), http://www.unesco.org/culture/culture-sector-knoedge-management-tools/10_Info%20Sheet_Right%20to%20Culture.pdf, pristupljeno juna 15. 1. 2021.

5 Jerliu Florina, Strategjia Kombëtare për Trashëgiminë Kulturore 2017-2027, (Prishtinë: MKRS, 2017), f. 22.

6 UNESCO, Cultural Heritage in South East Europe: Kosovo, Mission Report 26-30 April 2004, Cultural Heritage in South-East Europe Series No.2, http://portal.unesco.org/en/files/20053/10827207031Pages_1-14_KOSOVO_report_distilled.pdf, pristupljeno dana 13. 1. 2021.

GLAVNA SVRHA OVOG ISTRAŽIVANJA

je analiza zaštitnih mehanizama za očuvanje kulturnog nasleđa na Kosovu, a posebno kulturnog nasleđa srpske zajednice na Kosovu.

Polazeći od relativno provokativnog naslova „Slon u sobi...”, istraživanje ima za cilj da odrazi situaciju, kako je kulturno nasleđe Kosova, posebno srpske zajednice, nakon rata 1999. i nereda u martu 2004. godine, bilo više deo diskursa i rečnika političara i raznih delegacija u političkim procesima, a mnogo manje naracija stručnih lica na terenu. Štaviše, građani i zajednice su gotovo marginalizovani u obradi ove teme. O ovoj temi su, predstavnici političkih i verskih zajednica, više stvorili prepreke i koristili je kao sredstvo stvaranja političkih trenja i nacionalističkih narativa, umesto stvaranja oblasti za saradnju i izgradnju poštovanja i međusobnog mira.

Nesporno je da je kulturno nasleđe takođe povezano sa političkim aspektom, zato što odražava prošlost i različite identitete nataložene tokom istorije. To kod ljudi izaziva dobre uspomene, ponos, ali ponekad i negativne uspomene. Iz tog razloga, kulturno nasleđe uvek nosi emocije i posvećenost ljudi za zaštitu, ali i promociju kao element ponosa koje nameravaju da prenose sa generacije na generaciju. U tom smislu, cilj istraživanja NIJE da razradi vekovne istorijske i pravne argumente obeju strana i potencijalne izvore sukoba u tom pogledu, već se usredsredi na savremenu istoriju iz perioda formiranja i izgradnje države Kosova, od rata 1999. godine do danas.

Ovo istraživanje, putem razrade postojećeg stanja, identificuje sve pravne i institucionalne mehanizme u službi zaštite kulturnog nasleđa Kosova, gde posebno obrađuje prava srpske zajednice, odnosno prava Srpske pravoslavne crkve Kosova kao verske institucije i vlasnika velikog broja imovina. Cilj istraživanja je da pruži perspektivu stručnjaka za kulturno nasleđe, gde putem odražavanja postojeće situacije i univerzalnih načela nasleđa, daje odgovore na izazove koji se javljaju u ovoj oblasti. Dokument predstavlja projekte, ulaganja i pozitivne i negativne primere obrade kulturnog nasledja koje uživa srpska zajednica na Kosovu.

Na neizbežan način, dokument obrađuje i temu ekstrateritorijalnosti Srpske pravoslavne crkve, tema koja se počela „nezvanično” pominjati u procesu dijaloga o normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije, kao jedan od zahteva koji bi potencijalno mogao doći iz Srbije u ovom procesu.

Poslednji deo rezimira zaključke i preporuke za prevazi-
laženje izazova identifikovanih u ovom istraživanju.

1. KULTURNO NASLEĐE NA KOSOVU, INSTITUCIJE I MEHANIŽMI ZAŠTITE

1.1. Zaštita kulturnog nasleđa pre proglašenja nezavisnosti Kosova (period od 1974. do 2008)

Uopšteno, oblast kulturnog nasleđa na Kosovu je krhka i ranjiva oblast kao rezultat istorijskih događaja koji su uticali na ovo stanje. Kako bi stvorili jasnu sliku o trenutnoj situaciji, moramo se vratiti unazad da bismo istakli neke važne faze koje su uticale na oblast zaštite kulturnog nasleđa. Tokom druge polovine XX veka, u vreme kada je Kosovo bilo deo Jugoslavije, kulturno nasleđe je redefinisano i njime se upravljalo u skladu sa standardima koje su postavili politički režimi.⁷ Između 1947. i 1990. godine na spisku zaštićenog kulturnog nasleđa je ukupno bilo 425 spomenika. Od toga je 96 bilo arheoloških nalazišta, 16 grobalja, 116 svetovnih zgrada i 174 verska objekta, od kojih su 139 bile pravoslavne crkve i manastiri.⁸ Na ovom spisku je bilo samo 32 islamska verska spomenika⁹, sa oko 600 džamija koje su postojale na Kosovu, iako je polovina poticala iz Osmanlijskog perioda.¹⁰ Iako su navedeni spomenici uživali institucionalnu zaštitu, istražujući, čuvajući i promovišući, kategorije koje nisu navedene, prepustene su na milost i nemilost vremenu i njihovim korisnicima.

Rat od 1998. do 1999. godine je pogoršao ovo stanje, gde su pored humanitarne katastrofe, oružanog sukoba i etničkog čišćenja, objekti koji karakterišu kulturni i verski identitet bili meta oštećenja i razaranja. Pored razaranja u ruralnim i urbanim sredinama, uništeno je oko 200 džamija, tri istorijska centra (Đakovica*, Peć* i Vučitrn), više od 400 tradicionalnih kula i Muzej prizrenske albanske lige u Prizrenu.¹¹ Suđenje zločina od strane Međunarodnog tribunalna je uglavnom usredsređeno na ubistva i masovna proterivanja, zanemarujući sistematsko oštećenje kulturnog nasleđa na Kosovu. Ali, na osnovu evidentiranja izvršenog od strane dva akademska stručnjaka, oštećenje kulturnog i verskog nasleđa je rešavano u tri sudska postupka¹². Na osnovu izvedenih dokaza, sudije su zaključile da je ciljanje ovih verskih spomenika zasnovano na diskriminatornim ciljevima, sa jedinom svrhom: eliminacija pripadnika etničkih i verskih zajednica, čiji su spomenici uništeni. Ovo uništavanje vrednosti kulturnog nasleđa je ocenjeno kao zločin protiv čovečnosti.¹³

Tokom perioda od 1998. do 1999. godine, artifakti sa arheološke i etnološke izložbe Muzeja Kosova i regionalnih muzeja u Prizrenu i Mitrovici, su pozajmljeni za slanje na izložbu u Beogradu, a arhivska dokumentacija Zavoda za zaštitu spomenika Kosova je poslata u Srbiju.¹⁴ Iz fonda

⁷ Hoxha Gjeljane, „Legal Protection of Cultural Heritage in Kosova, Past, Present and Future”, predstavljeno na Balkanlarda Osmanli Vakifları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, (2012), str. 220, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/handle/11352/1783#sthash.1ZMNoMuQ.dpbs>, pristupljeno dana 18. 1. 2021.

8 U istom delu, str. od 217. do 237.

9 U istom delu, str. od 217. do 237.

10 Herscher Andrew i Andras Riedlmayer, Monument and Crime: The destruction of Historic Architecture in Kosovo, in Grey Room, The MIT Press, str. 108. do 122, <http://www.jstor.org/stable/1262553>, pristupljeno dana 23. 11. 2010.

11 U istom delu.

*Stare čaršije u Peći i Đakovici bile su uključene na spisku spomenika iz 1954. godine, kao urbana celina.

¹² International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Targeting History and Memory Kosovo, <http://heritage.sensecenter.org/>, *pristupljeno dana 17.1.2021.*

¹³ International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Targeting History and Memory Kosovo, <http://heritage.sensemecenter.org/>, pristupljeno dana 17. 1. 2021.

14 Hoxha Gjeljane, Legal Protection of Cultural Heritage in Kosova, Past, Presence and Future, prezentirano na Balkanlarda Uluslararası Sempozyumu, (2012), str. 222.
<http://acikerisim fsm.edu.tr:8080/xmlui/handle/11352/1783#sthash.1ZMNoMu0.dpb>, pristupljeno 18.01.2021. godine.

arheoloških artefakata je oduzeto oko 643 artefakta, kao i oko 2480 etnoloških eksponata¹⁵. Od njih, do sada se samo jedan artefakt „Boginja na prestolu“ vratio na Kosovo 2002. godine, posredstvom bivšeg glavnog administratora Ujedinjenih nacija (UNMIK), Michael Steiner. Ostatak arheološkog i etnološkog fonda se još uvek nalazi u Beogradu.

Nažlost, verske građevine su i dalje bile meta namernog oštećenja i uništavanja, čak i nakon raspoređivanja mirovnih snaga KFOR-a i privremenih institucija UNMIK-a na Kosovu. Tokom druge polovine juna 1999. godine, crkve i manastiri, uglavnom smešteni u ruralnim oblastima, su oštećeni i uništeni. Oštećeno je ili uništeno oko 70 građevina i veći broj memorijala, od kojih većina datira iz XX veka, a bio je i određeni broj navedenih spomenika iz srednjo-vekovnog perioda.¹⁶

Odmah nakon intervencije NATO trupa, Kosovo je proglašeno protektoratom Ujedinjenih nacija, stavljeno pod međunarodnu administraciju i obezbeđeno je prisustvo oružanih snaga bezbednosti. Prisustvo međunarodne civilne administracije je imala za osnovnu svrhu pomoći u razvoju demokratskih institucija. UNMIK nije rešavao pitanje zaštite kulturnog nasledja, jer je primarni fokus bio na prioritetima od vitalnog interesa, kao što su bezbednost, ekonomija i civilna administracija.¹⁷

U nestabilnim političkim okolnostima, nemiri tokom marta 2004. godine, u kojima je ozbiljno oštećeno 34 pravoslavnih građevina, su dokazali da tadašnji mehanizmi i strategije, koji su uglavnom bili usmereni na obezbeđivanje života ljudi, nisu bili odgovarajući za obezbeđivanje i očuvanje kulturnog nasleđa.¹⁸

Nakon tragičnih događaja ovog nestabilnog perioda, međunarodne organizacije poput UNESCO-a, Evropske komisije, Saveta Evrope itd, su posvetile veliku pažnju, usredsređujući se na pružanje tehničke, stručne i finansijske pomoći, kako bi se uspostavila osnova za pravnu i institucionalnu zaštitu,

u cilju promocije vrednosti kulturnog nasleđa, kao faktora pomirenja i koordinacije između zajednica.

Država Srbija je, pozivajući se na potpisivanje dokumenta zajedno sa specijalnim predstavnikom generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, koji je potvrdio prihvatanje primene odredbi Haške konvencije iz 2001. godine, vršila stalni pritisak na međunarodne organizacije (UNESCO), tražeći da se preduzmu mere za zaštitu i obezbeđenje oštećenih spomenika, sa posebnim naglaskom na srednjovekovno kulturno nasleđe na Kosovu¹⁹. Pored diplomatskog pritiska, treba napomenuti da Srbija nije preduzela nijednu radnju na obnovi spomenika uništenih tokom rata u periodu od 1998. do 1999. godine, uključujući islamske verske i stambene spomenike, za koje ju je Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju proglašio krvom.²⁰ Kao rezultat stalnog pritiska srpskih stručnjaka, delegacije stručnjaka koje je angažovao UNESCO su obavile terenske posete (tokom 2003 i 2004. godine) radi procene stanja očuvanosti spomenika kulturnog nasleđa i tehničke procene početnih predloga za obnovu i očuvanje.²¹ Na osnovu objavljenih izveštaja se primećuje da se poseban naglasak posvećuje pravoslavnim verskim spomenicima.

Ono što primećuje iz objavljenih izveštaja, posebno nakon nemira u martu 2004. godine, je činjenica da, iako šteta naleta građevinama kulturnog nasleđa, koje predstavljaju islamske arhitektonske spomenike, istorijski centri gradova i popularne stambene zgrade nisu detaljno predstavljene, čime se generalizuje šteta izazvana tokom rata u periodu od 1998. do 1999. godine. Šteta pričinjena istorijskim centrima tri grada uopšte nije posećena i rešavana. Islamski spomenici arhitekture su posećeni samo u većim urbanim centrima, zaobilazeći uništene džamije u manjim gradovima i ruralnim područjima. Što se tiče stambene arhitekture, odnosno kamenih kula, one su predstavljene samo uopšteno putem ilustracije primera Kula Dečana.

Sa druge strane, posećena je polovina spomenika vizanti-

15 Kosovalive, „Një trashëgimi kulturore si peng lufte”, 2015, <https://kosovalive.org/2015/11/24/nje-trashegimi-kulturore-si-nje-peng-lufte/>, pristupljeno dana 1. 2. 2021..

16 Herscher Andrew i Andras Riedlmayer, Monument and Crime: The destruction of Historic Architecture in Kosovo, in Grey Room, The MIT Press, str. od 108. do 122, <http://www.jstor.org/stable/1262553>, pristupljeno dana 23. 11. 2010.

¹⁷ UNESCO, Cultural Heritage in South East Europe: Kosovo, Mission Report 26-30 April 2004, Cultural Heritage in South-East Europe Series No.2, http://portal.unesco.org/en/files/20053/10827207031Pages_1-14_KOSOVO_report_distilled.pdf/Pages+1-14+KOSOVO_report_distilled.pdf, pristupljeno dana 13. 1. 2021.

¹⁸ UNESCO, Cultural Heritage in South East Europe: Kosovo, Mission Report 26-30 April 2004, Cultural Heritage in South-East Europe Series No.2, http://portal.unesco.org/en/files/20053/10827207031Pages_1-14_KOSOVO_report_distilled.pdf/Pages+1-14+KOSOVO_report_distilled.pdf, pristupljeno dana 13. 1. 2021.

19 U istom delu

20 International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Targeting History and Memory Kosovo, <http://heritage.sensecentar.org/> qasur
17.01.2021.

21 UNESCO, Cultural Heritage in South-East Europe: Kosovo, 2003, <http://erc.unesco.org/seeconference>, pristupljeno dana 18. 1. 2021.

jske/pravoslavne arhitekture oštećenih tokom 1999. i 2004. godine i procenjeno njihovo stanje, gde su ponovo naglašene informacije jesu li građevine oštećene tokom oružanog sukoba 1999. godine, uključujući i nemire, marta 2004. godine. Da li bi to trebalo razraditi kao ilustraciju, a za štetu pričinjenu Hadum džamiji u Đakovici je opisano da je džamija bila deo kompleksa koji je uništen 1999. godine²², u opisu situacije za Pećku patrijaršiju je opisano kako je kompleks preživeo težak period oružanog sukoba 1999. godine, bez ozbiljne štete.²³ Treba napomenuti da su obe gore navedene građevine bile na spisku zakonom zaštićenih spomenika.

1.2. Pravni okvir pre i nakon proglašenja nezavisnosti Kosova

Tokom 2001. godine su postavljeni temelji ustavne osnove usvajanjem Ustavnog okvira o privremenoj samoupravi na Kosovu (Uredba UNMIK-a 2001/9). Ovaj dokument je predstavio osnovu za uspostavljanje demokratskih i orientacionih struktura u procesu konačnog statusa Kosova. Zaštita vrednosti kulturnog nasleđa je obrađena u poglavljaju o pravima zajednica, gde se zahteva da institucije promovišu očuvanje kulturnog nasleđa svih zajednica na Kosovu, bez diskriminacije.²⁴

Pravni osnov na Kosovu pruža okvir za zaštitu, očuvanje, pristup, komunikaciju i resurse da vrednosti kulturnog nasleđa dožive sve zajednice i prenesu ih budućim generacijama. Oblast zaštite kulturnog nasleđa je uređena Zakonom (br. 02/L-088) o kulturnom nasleđu²⁵ koji je izrađen uz podršku međunarodnih stručnjaka, a usvojen 2006. godine. Definicija osnovnih pojmoveva i mehanizama zaštite kulturnog nasleđa se zasniva na međunarodnim načelima i principima. Prema ovom Zakonu, kulturno nasleđe uključuje arhitektonsko, arheološko, pokretno i duhovno nasleđe, nezavisno od vremena nastanka i izgradnje, vrste izgradnje, korisnika, stvaraoca ili izvođača radova. (Član 1.3). U ovom Zakonu, kulturno nasledje, koje se odnosi ili potiče iz verskih ispovesti, će biti upravlјano zakonodavstvom kojim se uređuje status verskih zajednica na Kosovu. (Član 1.3). U okviru ovog Zakona je izrađeno osam propisa koji pomažu u razjašnjavanju dužnosti i odgovornosti i obezbeđuju njegovu efikasnu primenu.²⁶

Proglašenje nezavisnosti Kosova, 2008. godine, je izvedeno kao rezultat Sveobuhvatnog predloga za rešavanje statusa Kosovas²⁷ (poznatog kao Ahtisarijev paket). Prilog V ovog Predloga uključuje mere za zaštitu verskog i kulturnog nasleđa na Kosovu. Izrađen u skladu sa duhom Ahtisarijevog paketa, Ustav Republike Kosovo obezbeđuje očuvanje i zaštitu svog kulturnog i verskog nasleđa.

Ahtisarijev paket je sproveden na nivou pravnih mehanizama, putem izrade i usvajanja određenog broja posebnih zakona za određene oblasti, uključujući zaštitu i upravljanje kulturnim i verskim nasleđem.

Zakon (br. 02/L-088) o kulturnom nasleđu nije izmenjen ni nakon proglašenja nezavisnosti, već je dopunjjen podzakonskim aktima i posebnim zakonima.

²² U istom delu, stranice od 80. do 82..

²³ U istom delu, stranice od 15. do 16.

²⁴ <https://www.vetevendosje.org/wp-content/uploads/2019/01/korniza1494293911.pdf>, pristupljeno 11.03.2021. godine.

²⁵ Skupština Kosova, Zakon br. 02/L-088 o kulturnom nasleđu, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2533>, pristupljeno dana 18. 1. 2021.

²⁶ Sali Shoshi, Parlamentarno istraživanje sprovođenje Zakona br. 02/L-088 o kulturnom nasleđu, (Prishtina: Skupština Republike Kosovo, 2019. godine).

²⁷ Ustav Republike Kosovo, Sveobuhvatni predlog za rešavanje statuta Kosova,

<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Final%20Settlement%20Proposal%20AL.pdf>, pristupljeno 20.01.2021.

Pravna zaštita imovine kulturnog nasleđa se sprovodi popisivanjem, dokumentiranjem i predlogom za privremenou i trajnu zaštitu. Spisak kulturnog nasleđa pod privremenom zaštitom je prvi put ozvaničen 2011. godine²⁸ i ažurira se svake godine. U 2016. godini je ozvaničen spisak kulturnog nasleđa pod trajnom zaštitom koja uključuje ukupno 23 imovine.

U 2017. godini je izrađena Nacionalna strategija za kulturno nasleđe od 2017. do 2027²⁹., koja ima za cilj razvoj mehanizama za zaštitu kulturnog nasleđa, u skladu sa zakonskim okvirom i međunarodnim načelima, kao i na osnovu održivog ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja. Ovom Strategijom je kulturno nasleđe definisano kao važan stub održivog razvoja zemlje, čiji je cilj promocija zajedničkih društvenih i kulturnih vrednosti, putem unapređenja pravnog okvira, integrisanog pristupa, uključivanja nasleđa u razvojne planove i promociju, obrazovanja i aktivnog učešća zajednice u zaštiti kulturnog nasleđa.

Spisak kulturnog nasleđa pod privremenom zaštitom za period od 2020. do 2021. godine je objavljen u oktobru 2020. godine i sadrži 1612³⁰ imovine kategorisane prema gore navedenim pravnim kategorijama.

Ostali relevantni zakoni u oblasti zaštite kulturnog nasleđa uključuju Zakon (br. 04/L-174) o prostornom planiranju³¹, Zakon (br. 03/L-040) o lokalnoj samoupravi, Zakon (br. 03/L-047) o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pri-padnika u Republici Kosovo, Zakon (br. 04/L-110) o izgradnjii i Zakon (br. 03/L-039) o specijalnim zaštićenim zonama, Zakon (br. 04/L-066) o istorijskom centru Prizrena i Zakon (br. 04/L-62) o selu Velika Hoča, koji će biti dalje obrađeni u istraživanju.

1.3. Institucionalni okvir

Oblašću zaštite kulturnog nasleđa na Kosovu upravljuju institucije na centralnom nivou, gde glavnu odgovornost ima Ministarstvo kulture, omladine i sporta, odnosno Odjelenje za kulturno nasleđe³². Ovom Odjelenju su podređene tri centralne institucije i sedam regionalnih centara, putem kojih se odvijaju programske politike za razvoj strategija popisivanja, očuvanja i zaštite imovine kulturnog nasleđa, izradu interventnih planova za očuvanje i promovisanje kulturnog nasleđa.

Savet Kosova za kulturno nasleđe (SKKN) je agencija koju je uspostavila Skupština Kosova, u skladu sa Zakonom (02/L-088) o kulturnom nasleđu³³, i ima glavni mandat da odobri spisak kulturnog nasleđa pod trajnom zaštitom, identifikuje finansijske prioritete u oblasti kulturnog nasleđa i saradnju sa lokalnim i međunarodnim institucijama za unapređenje i očuvanje kulturnog nasleđa Kosova. Odbor SKKN-a se sastoji od sedam (7) članova koje bira Skupština Republike Kosovo sa mandatom od tri (3) godine, poštujući etnički sastav na Kosovu. Dva od sedam članova su predstavnici nevećinskih zajednica.³⁴ Savet Kosova za kulturno nasleđe je poslednji put izabran 2015. godine, sa mandatom od 3 godine. Tokom ovog mandata je objavljen spisak kulturnog nasleđa pod trajnom zaštitom na kojoj se nalaze 23 imovine.³⁵ Trenutno ovaj Savet nije funkcionalan i očekuje se da bude izabran i funkcionalizovan. Kao rezultat, veoma važan postupak objavljanja spiska kulturnog nasleđa pod trajnom zaštitom ostaje na čekanju.

Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja (Sadašnji naziv: Ministarstvo ekonomije i životne sredine) u oblasti zaštite kulturnog nasleđa, ima glavnu odgovornost u utvrđivanju zona zaštite, sprovođenju zakonodavstva u vezi sa posebno zaštićenim zonama i integraciju ovih zona u dokumentima prostornog planiranja.

²⁸ Krasniqi Memli „Positive changes in culture, sport, cultural heritage and youth in 2011“ in Kosovo's Culture, Youth and Sport Newsletter, No.1, January–February 2012, 2.

²⁹ Jerliu Florina, Nacionalna strategija za kulturno nasleđe od 2017. do 2027. (Priština: MKOS, 2017. godine), http://www.mkrs-ks.org/repository/docs/shqip_strategija_per_trashegimi.pdf, Pristupljeno juna 2020. godine.

³⁰ Ministarstvo kulture, omladine i sporta, https://www.mkrsks.org/repository/docs/Regjistri_i_Trash%C3%ABgimis%C3%AB_Kulturore_-_Shqip.pdf, pristupljeno dana 19. 1. 2021.

³¹ Skupština Kosova, Zakon (br. 04/L-174) o prostornom planiranju, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8865>, pristupljeno dana 17. 1. 2021.

³² Ministarstvo kulture, omladine i sporta, <https://www.mkrs-ks.org/?page=1,10>, pristupljeno dana 18. 1. 2021. godine

³³ Skupština Kosova, Zakon br. 02/L-088 o kulturnom nasleđu, <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2533>, pristupljeno dana 18. 1. 2021., <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2533>, qasur 18.01.2021.

³⁴ Savet Kosova za kulturno nasleđe, <https://kktk.rks-gov.net/Home/Organization>, pristupljeno dana 11. 3. 2021.

³⁵ Spisak kulturne baštine pod stalnom zaštitom, https://www.mkrs-ks.org/repository/docs/Mbrojtja_e_perhershme.pdf, pristupljeno dana 19. 1. 2021.

1.4. Stanje kulturnog nasleđa na Kosovu i sprovođenje zakona

Uprkos činjenici da se kulturno nasleđe smatra jednim od prioriteta Vlade Kosova, njegova situacija na terenu uopšte nije dobra.³⁶

Ova situacija je svakako povezana sa vladavinom zakona, odnosno sa ljudskim kapacitetima, zakonodavnom infrastrukturom i institucionalnim učinkom za sprovođenje zadataka koji proizilaze iz zakona. Prema izvršenoj analizi (2019. godine), primećuje se da odgovarajuće institucije nisu sprovele veoma važne delove Zakona o kulturnom nasleđu. Jedan od najvećih izazova je bio proces popisa kulturnog nasleđa. Institucije nisu uspele da izgrade objedinjenu bazu podataka imovine kulturnog nasleđa sa potrebnim informacijama za tu imovinu, uključujući prostorni plan - obim i zaštitnu zonu. Nedostatak popisa je uticao na prostorne planove Kosova, uključujući i zonsku kartu koja nema prostorne informacije. Kao posledica toga, prostorni planovi Kosova ne mogu da obezbede uravnotežen razvoj Kosova u kome bi kulturno nasleđe bilo srž razvoja. Nedostatak podataka o kulturnom nasleđu u prostornim planovima je uticao na to da se neki infrastrukturni projekti sprovode uništavanjem kulturnog nasleđa, npr. autoput Priština-Elez Han prolazi preko arheološkog nalazišta u Uroševcu.³⁷

Još jedno pitanje koje direktno utiče na očuvanje i zaštitu kulturnog nasleđa su pogrešne intervencije obnove i očuvanja. Tokom proteklih godina, a posebno tokom 2019. go-

dine, su prijavljeni neprofesionalni zahvati koji su ugrozili vrednosti imovine. Jedna od njih su intervencije na tvrđavi u Novom Brdu³⁸. Jedan od razloga za ove neprofesionalne intervencije je nedostatak mehanizama i zakonodavstva za licenciranje fizičkih i pravnih lica.³⁹

Pristup imovini kulturnog nasleđa i pravosudni sistem su takođe identifikovani kao problemi. Nadležne institucije su i dalje izazivane kada je reč o pristupu imovini u vlasništvu srpske zajednice na Kosovu, a pravosudni sistem nije bio efikasan u kažnjavanju onih koji su nanosili štetu kulturnom nasleđu.⁴⁰

Prema izveštajima organizacija koje prate razvoj kulturnog nasleđa, imovina kulturnog nasleđa je svakodnevno ugrožena. U izveštaju pod nazivom „Nasleđe u opasnosti“, koji je 2017. godine objavila nevladina organizacija CHwB Kosova, proizlazi da je 109 imovina u opasnosti od potpune degradacije. Tokom iste godine je uništeno 9 imovina, a još 11 je dodato spisku „u opasnosti“. Kriterijumi za procenu rizika odnose se na fizičko stanje imovine, održavanje i upravljanje.⁴¹

Takođe prema izveštaju „Greška za greškom - Analiza bezbrojnih i stalnih grešaka u kulturnom nasleđu“ organizacije EC Ma Ndryshe, javna sredstva dostupna kulturnom nasleđu uopšte, a samim tim i posebno sredstva za hitne intervencije su ispod minimalnih potreba ovog sektora, a praksa hitnih intervencija se obavlja bez profesionalnih planova i standarda, preko građevinskih kompanija, koje nemaju ni potrebne licence za obavljanje intervencija na kulturnom nasleđu.⁴²

36 „Parlamentarno istraživanje „Sprovođenje Zakona br. 02/L -88 o kulturnom nasleđu“, predstavljeno na javnoj raspravi 17. 7. 2019, u Skupštini Kosova
37 U istom delu.

38 KultPlus, „Savet za kulturno nasleđe reaguje na oštećenja Tvrđave u Novom Brdu-Artani“, 2019. godine, <https://www.kultplus.com/trashegimia/keshilli-per-trashegimi-kulturore-reagon-per-demtimet-e-kalase-se-novoberdes-artanes/>, Pristupljeno dana 2. 2. 2021..

39 U istom delu.

40 Parlamentarno istraživanje „Sprovođenje Zakona br. 02/L -88 o kulturnom nasleđu“, predstavljeno na javnoj raspravi 17. 7. 2019, u Skupštini Kosova
41 U istom delu

42 EC Ma Ndryshe, „GREŠKA ZA GREŠKOM Analiza bezbrojnih i stalnih grešaka u kulturnom nasleđu; Serija analiza Šta je išlo naopako?“, (EC Ma Ndryshe: Priština, 2013), str. 8.

2. KULTURNO NASLEĐE SRPSKE ZAJEDNICE NA KOSOVU

2.1. Vrednosti i karakteristike kulturnog nasledja

Arhitektonski spomenici, odnosno crkve i manastiri koji potiču iz XIV veka, su poznati širom sveta kao izvanredni primeri srednjovekovne verske arhitekture u Evropi. Četiri lokaliteta odražavaju najviša dostignuća vizantijsko-romanske crkvene kulture, sa posebnim stilom freski, koji se razvio na Balkanu od XIII do XVII veka. Manastir Dečani je sagrađen sredinom XIV veka za srpskog kralja Stefana Dečanskog i ujedno je i njegov

mauzolej. Patrijaršija manastira u Peći predstavlja grupu od četiri crkve sa kupolama, koje prikazuju niz freski. Freske Crkve Sveti apostoli, u manastiru Gračanica, iz XIII veka, su naslikani jedinstvenim monumentalnom stilu. Freske sa početka XIV veka u Crkvi Svetе Bogorodice Leviške (Prizren), predstavljaju novi stil, takozvani Renesansa Paleologa, kombinujući uticaje vizantijske pravoslavne i zapadne romanske tradicije. Ovaj stil je igrao presudnu ulogu u budućoj umetnosti na Balkanu”⁴³.

Ovi verski spomenici, zajedno sa stambenom arhitekturom

Slika 1: Crkva Svetog petka u Prizrenu, dio UNESCO-ve liste svjetske baštine (Izvor: Photo Balkan)

---

43 UNESCO, Medieval Monuments in Kosovo, <https://whc.unesco.org/en/list/724/>, pristupljeno dana 31. 1. 2021.

i bogatim duhovnim i nematerijalnim nasleđem srpske zajednice, upotpunjuju bogat mozaik kosovske kulturne raznolikosti.

2.2. Ustavni i pravni osnov nakon proglašenja nezavisnosti Kosova

Zaštita kulturnog i verskog nasleđa je pravo predviđeno Ustavom Republike Kosovo⁴⁴, koji takođe obezbeđuje zaštitu verske autonomije i verskih spomenika na svojoj teritoriji, ističući činjenicu da je država laik i neutralna po pitanjima verskih uverenja.

Uprkos činjenici da je u zakonskoj osnovi Kosova kulturno nasleđe kategorisano u skladu sa načelima međunarodnih konvencija i ne postoji podela kategorija nasleđa prema verskoj ili nacionalnoj pripadnosti, kulturno i versko nasleđe srpske zajednice na Kosovu uživa posebnu zaštitu, putem dodatnih zakonskih mehanizama. Sveobuhvatni predlog za rešavanje statusa Kosova⁴⁵ (poznat kao Ahtisarijev paket) je viđen kao kompromis koji je Kosovo prihvatio (u zamenu za priznavanje nezavisnosti), putem kojeg su Srbi i Srpska pravoslavna crkva stekli dodatne mehanizme. Iako usvajanje predloga kao mirovnog sporazuma između dveju zemalja nije uspelo⁴⁶, odredbe sadržane u sveobuhvatnom predlogu uzete su u obzir i usvojene posebnim zakonima, tokom procesa proglašenja nezavisnosti Kosova i završetka međunarodnog nadzora nezavisnosti Kosova, u septembru 2012. godine.⁴⁷ Međutim, Ustav Republike Kosovo je sveobuhvatan u pogledu zaštite kulturnog i verskog nasleđa, a duh sveobuhvatnog predloga je u načelu usvojen, sadržaj Ahtisarijevog paketa o specifičnim temama, uključujući zaštitu kulturnog i verskog nasleđa srpske zajednice, je odobreno usvajanjem niza dodatnih zakona.

Prilog V ovog Predloga uključuje mere za zaštitu verskog i kulturnog nasleđa, posebno pravoslavnih manastira i crkava i spomenika od posebne vrednosti za srpsku zajednicu

na Kosovu. Takođe obrađuje gledište ekonomski podrške, bezbednosti verskih i kulturnih zona, predlaganje i uspostavljanje zaštitnih zona oko njih, uspostavljanje Saveta za sprovođenje i nadgledanje kao i povraćaj arheoloških i etnoloških artefakata oduzetih iz Muzeja Kosova tokom perioda od 1998. do 1999. godine. Ovaj Prilog je pripojen pravnom okviru Kosova, putem izrade i usvajanja Zakona (br. 03/L-039) o posebnim zaštićenim zonama.⁴⁸ Ovim zakonom se uspostavljaju posebne zone za oko 44 važna pravoslavna verska spomenika koji će uživati posebnu zaštitu, koji uređuje ime, unutrašnju organizaciju i imovinu Srpske pravoslavne crkve, na teritoriji Kosova. Identifikaciju i utvrđivanje površina posebno zaštićenih zona je izvršila grupa međunarodnih stručnjaka iz Ujedinjenih nacija, Saveta Europe i UNESCO-a.⁴⁹

Ovaj Zakon uključuje 21 pravoslavni manastir, 17 srednjovekovnih pravoslavnih crkava, Pećku patrijaršiju, tvrđave, memorijalne spomenike, memorijalne komplekse, most i dva istorijska centra: selo Velika Hoča i istorijski centar Prizrena. Posebne odredbe za selo Velika Hoča i istorijski centar Prizrena su uređene posebnim zakonima: Zakonom o istorijskom centru Prizrena i Zakonom o selu Velika Hoča.⁵⁰ Ova dva zakona uređuju oblast zaštite kulturnog nasleđa, u odnosu na Zakon o prostornom planiranju i kulturnom nasleđu i istovremeno služe kao pravni mehanizam za uređivanje odgovornosti i obaveza između institucija na centralnom (MŽSPP, MKOS, IKZS), regionalnom (RCKN Prizren - po zakonu IZS PZ) i lokalnom (Opština Prizren i Orahovac) nivou, u oblasti zaštite i upravljanja ovim posebnim zaštićenim zonama.

U ovom slučaju, Zakon o posebnim zaštićenim zonama dopunjuje delokrug Zakona o kulturnom nasleđu Kosova, najpre dodavanjem dodatne mere zaštite (posebno zaštićene zone) i jasnim utvrđivanjem granica zaštićenih zona, zabranjenih i ograničenih aktivnosti u ovim zonama.

Granice zaštićenih zona su utvrđene na određenim pros-

44 Ustav Republike Kosovo (članovi 9. i 39), <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3702>, pristupljeno dana 20. 1. 2021

45 Ustav Republike Kosovo, Sveobuhvatni predlog za rešavanje statusa Kosova <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Final%20Settlement%20Proposal%20AL.pdf>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

46 Nikander Páivi i Valerie Zirl, Zaštita kulturnog nasleđa na Kosovu – sredstvo za izgradnju mira, OEBS, 2016, <https://www.osce.org/sq/magazine/277371>, pristupljeno dana 20. 1. 2021

47 Skupština Kosova, Rezolucija o završetku međunarodnog nadgledanja nezavisnosti, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=3707>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

48 Skupština Kosova, Zakon br. 03/L-039 o specijalnim zaštićenim zonama, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=3303>, pristupljeno dana 20. 1. 2021. godine.

49 Arraiza Jose Maria, „A matter of balance – cultural heritage, property rights and inter-ethnic relations in Kosovo” na Seminar on Property and Investment in Jus Post Bellum, (Hag, 2014.), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2504990, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

50 Zakon o istorijskom centru Prizrena <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2836> i Zakon o Velikoj Hoči, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2835>.

Slika 2: Primer zaštitne zone definisane posebnom mapom u aneksu Ahtisaarijevog paketa kada se ne primenjuje standard 50 ili 100 metara od mesta baštine. Slučaj manastira Gorio, Istok (Izvor: Ahtisaarijev paket)

torima na posebnim kartama ili u prečniku od 50, odnosno 100 metara od lokaliteta.⁵¹ U ovim zaštićenim zonama je zabranjen razvoj nepovoljnih aktivnosti koje bi unazadile vrednosti kulturnog nasleđa, poput izgradnje ili industrijskog razvoja, istraživanja i eksploracije mineralnih resursa i izgradnje brana, elektrana i tranzitnih puteva u ruralnim oblastima.⁵² Ograničene aktivnosti u ovim zonama uključuju komercijalnu izgradnju poput zgrada viših od spomenika kulture, visokogradnju u ruralnim oblastima i urbanizaciju poljoprivrednog zemljišta.⁵³

U 2012. godini, u okviru procesa zaključivanja međunarodnog nadzora nad nezavisnošću Kosova, izvršene su izmene i dopune Ustava Republike Kosovo, gde član 81. (Zakonodavstvo od vitalnog interesa) uključuje zakone o zaštiti kul-

turnog nasleđa. Prema ovom članu: „...za usvajanje, izmenu i dopunu ili ukidanje sledećih zakona je neophodna većina glasova celokupnog broja poslanika Skupštine koji su prisutni i većinu glasova poslanika Skupštine koji zauzimaju rezervisana ili zagarantovana mesta za predstavnike zajednica koje ne čine većinu“.⁵⁴ Na ovaj način, Zakon o specijalnim zaštićenim zonama, prvo bitno izrađen kao Zakon o prostornom planiranju, kao podrška Zakonu o kulturnom nasleđu, se sada smatra zakonom od vitalnog interesa za Republiku Kosovo.

Spisak kulturnog nasleđa pod privremenom zaštitom za 2020-21. godinu sadrži imovinu kategorisanu u arheološko, arhitektonsko, pokretno, duhovno nasleđe i kulturne peizaže. U ovaj spisak su uvrštena 44 spomenika/zona obuh-

51 Član 7.1, 7.4 i 7.5 Zakona o specijalnim zaštićenim zonama

52 Neni 5 dhe 6 i Ligjit për Ligji Nr. 03/L-039 për zonat e veçanta të mbrojtura.

53 U istom delu.

54 Ustav Republike Kosovo (član 81), <https://gzk.rks.gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3702>, pristupljeno dana 20. 1. 2021

vaćenih Zakonom o specijalnim zaštićenim zonama, gde je poseban status predstavljen u posebnoj koloni spiska. Na spisku su i crkve i drugi pravoslavni verski lokaliteti⁵⁵. Iz kategorije arheološkog i arhitektonskog nasleđa, približno 11% imovine predstavljaju verski i svetovni spomenici, koji predstavljaju srpsku zajednicu. Tu spadaju arheološka nalazišta, crkve, manastiri, kuće i stambeni kompleksi.

Na spisku kulturnog nasleđa pod stalnom zaštitom, koja uključuje ukupno 23 imovine širom zemlje, se nalaze i crkva Svete Petke (Bogorodica Ljeviška) u Prizrenu, manastir Dečani, manastir Gračanica i Pećka patrijaršija, koji su uključeni u Zakonu o specijalnim zaštićenim zonama i nalaze se na Spisku svetskog nasleđa UNESCO-a.⁵⁶

Nacionalna strategija za kulturno nasleđe (od 2017. do 2028) ponovo naglašava punu diskreciju Srpske pravoslavne crkve u upravljanju, pristupu njenim kulturnim imovinama, uključujući radnje očuvanja i obnove u skladu sa međunarodnim standardima i zakonima Kosova, kao i nastavak saradnje sa Savetom za sprovođenje i nadgledanje i Srpskom pravoslavnom crkvom, kao i promocija konkretnih radnji i poštovanja i verodostojnosti kao dodanih vrednosti.

Pored zakonskog okvira i mehanizama, kulturno i versko nasleđe srpske zajednice uživa povećanu brigu putem institucionalnih mehanizama, kao što je Savet za sprovođenje i nadgledanje koji je odgovoran za nadgledanje i pomoći u sprovođenju Zakona o specijalnim zaštićenim zonama i drugih odredbi, koje proizilaze iz ovog Zakona. Savet se sastoji od pet članova koji su predstavnici MŽSPP-a, MKOS-a, EU-a, OEBS-a i Srpske pravoslavne crkve na Kosovu, a njime kopredsedava predstavnik MŽSPP-a i EU-a. Od svog osnivanja, 2013. godine, SSN se redovno sastajao, kako bi razgovarao o pitanjima vezanim za kulturno nasleđe.⁵⁷ Izveštaji ovog saveta nisu javni.

Ostale zainteresovane strane povezane sa sprovođenjem zakonskih odredbi za zaštitu kulturnog i verskog nasleđa srpske zajednice na Kosovu su Policija Kosova koja, putem Specijalizovane jedinice, obezbeđuje pravoslavne lokalitete i objekte kulturnog i verskog nasleđa i opštine na Kosovu.

2.3. Srednjovekovni spomenici Kosova u UNESCO-u i na spisku svetskog nasleđa

Zbog izuzetno nestabilnih okolnosti, kao rezultat rata 1999. i nemira u martu 2004. godine, uz intenzivno lobiranje srpske države, 2004. godine je, na spisku svetskog nasleđa UNESCO-a, uvršten Manastir Dečani, koji je predložila država stranka Srbije⁵⁸. Komitet za svetsko nasleđe je, 2006. godine, proširio lokalitet uvrštavanjem još tri crkve, Pećke Patrijaršiju, Manastira Gračanica i Crkvu Svetе Petke (Bogorodica Ljeviška) u Prizrenu i uvrstio na spisak kulturnog nasleđa u opasnosti, pod nazivom „Srednjovekovni spomenici na Kosovu”⁵⁹. Razlozi koji su uticali na uvrštavanja na spisak u opasnosti su povezani sa poteškoćama u upravljanju i očuvanju ovih spomenika, kao rezultat političke nestabilnosti u regionu.⁶⁰

55 Ministarstvo kulture, omladine i sporta, https://www.mkrs-ks.org/repository/docs/Registri_i_Trash%C3%ABgimis%C3%AB_Kulturore_-_Shqip.pdf, pristupljeno dana 19. 1. 2021.

56 UNESCO, Medieval Monuments in Kosovo, <https://whc.unesco.org/en/list/724/>, pristupljeno dana 20. 1. 2021

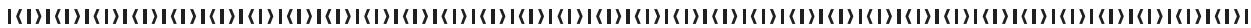
57 OSCE, Challenges in the Protection of Immovable Tangible Cultural Heritage in Kosovo, (Priština, 2014), str. 12, <https://www.osce.org/kosovo/117276>, pristupljeno dana 20.01.2021.

58 UNESCO, Medieval Monuments in Kosovo, 2004, <https://whc.unesco.org/en/list/724/>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

59 UNESCO, World Heritage Committee puts Medieval Monuments in Kosovo on Danger List and extends sit in Andorra, ending this year's inscriptions, 2006, <https://whc.unesco.org/en/nees/268/>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

60 U istom delu.

Pored izvanrednih univerzalnih vrednosti, kao izvanrednih primera srednjovekovne verske arhitekture u Evropi⁶¹, štete prouzrokovane tokom perioda od 1999. do 2004. godine, politički pritisak koji je izvršila Srbija na međunarodne organizacije i izveštaja o oceni, koje je tokom 2003. godine sastavila misija stručnjaka UNESCO-a tokom perioda od 2003. do 2004. godine, su uticali na ubrzanje upisa ovih spomenika na spisak svetskog nasleđa. U izveštaju o proceni stanja kulturnog nasleđa na Kosovu, misija stručnjaka UNESCO-a, preporučuje uvrštanje ovih spomenika na spisak svetskog nasleđa, navodeći da: „Tako međunarodno priznavanje glavnih spomenika Kosova bi naglasilo hitnost pitanja, onoliko koliko može preneti poruku potencijalnim vandalima koji bi mogli imati za cilj dalje uništavanje kulturnog nasleđa.”⁶²

Ova četiri spomenika se, od godine upisa, i dalje nalaze na spisku svetskog nasleđa u opasnosti i to, prema UNESCO-u, zbog: nedostatka pravnog statusa; nedostatka pravne zaštite zaštićenih zona; nedostatka sprovođenja Plana upravljanja i aktivnog upravljanja; poteškoća u praćenju imovine usled političke nestabilnosti; i nezadovoljavajućeg stanja očuvanja i održavanja spomenika.

Treba napomenuti da se, od postupka predlaganja, upisa i godišnjeg izveštavanje, izlaganja nalazu u vezi sa stanjem ovih spomenika odvija između UNESCO-a i države članice, u ovom slučaju Srbije. Jedini način komunikacije sa Kosovom se obavlja u vezi sa pitanjima vezanim za bezbednost spomenika, i to samo putem UNMIK-a i EU-a⁶³. U godišnjim izveštajima o stanju očuvanja, je primećeno da misija UNESCO-a redovno komunicirala sa UNMIK-om u vezi sa bezbednosnim pitanjima, koja je pokrenula država članica (Srbija). U izveštaju iz 2007. godine je zabeležena izrada Zakona o kulturnom nasleđu od strane Skupštine Kosova i definicija pojma „zaštićena zona” o spomenicima, što je ocenjeno kao nedovoljno za očuvanje imovine svetskog nasleđa, što zahteva uspostavljanje konkretnijih mera za zaštićene zone.⁶⁴ Izveštaji za naredne godine uopšte ne pominju dodatne zakonske mere i mehanizme koje su us-

postavile institucije Kosova za spomenike verskog nasleđa, odobravanjem i uspostavljanjem posebnih zaštićenih zona, koja uključuju četiri spomenika navedena na spisku svetskog nasleđa. Pravne odredbe posebnih zaštićenih zona se mogu oceniti kao konkretne mere za očuvanje integriteta gore navedenih spomenika.

Status posebnih zaštićenih zona pruža zaštitu i punu slobodu u upravljanju imovinom od strane Srpske pravoslavne crkve, gde institucije Kosova i vlasti imaju ograničen pristup, gde se takav pristup može obezbediti samo uz saglasnost Srpske pravoslavne crkve.⁶⁵

Bez stolice u organizaciji UNESCO-a i uz ograničenja postavljena pravnim osnovom, institucijama kulturnog nasleđa na Kosovu su na neki način vezane ruke u pogledu doprinosa i zastupanja stručnog mišljenja o stanju očuvanja spomenika na spisku svetskog nasleđa, koji se nalaze na teritoriji Kosova. Međutim, iako Kosovo još uvek nije član UNESCO-a, doprinos ove organizacije u promociji zaštite i očuvanja kulturnog nasleđa i kulturne raznolikosti na Kosovu bio je od suštinskog značaja. Na Međunarodnoj donatorskoj konferenciji, koju je UNESCO organizovao u saradnji sa UNMIK-om, Savetom Evrope i Evropskom komisijom, 2005. godine⁶⁶ predstavljen je spisak ugroženih spomenika, koji je obuhvatao 48 pravoslavnih spomenika, 14 islamskih/ osmanlijskih spomenika i 13 primera narodne arhitekture. Sa ovog spiska, pored ulaganja u pravoslavne spomenike, dizajnirani su i sprovedeni projekti obnove za još nekoliko spomenika: Hamam Gazi Mehmed Paše u Prizrenu⁶⁷, Katolička katedrala Gospe Pomoćnice u Prizrenu, tvrdjava u Novom Brdu. Komunikacija između institucija Kosova i predstavnika UNESCO-a je ostvarena posredovanjem EU-a, OEBS-a i Regionalne kancelarije UNESCO-a u Sarajevu⁶⁸.

U 2015. godini, pokušaj Kosova da se pridruži UNESCO-u nije uspeo za tri glasa. Ovaj proces se manifestovao diplomatskim suočavanjem u vezi sa zahtevom za pravo na suverenitet i nacionalni identitet. U tom smislu, diskusija o članstvu u međunarodnoj organizaciji za obrazovanje,

⁶¹ UNESCO, Cultural Heritage in South-East Europe: Kosovo, <http://erc.unesco.org/seeconference>, pristupljeno dana 18. 1. 2021..

⁶² UNESCO, Cultural Heritage in South East Europe: Kosovo, Mission Report 26-30 April 2004, Cultural Heritage in South-East Europe Series No.2, http://portal.unesco.org/en/files/20053/10827207031Pages_1-14_KOSOVO_report_distilled.pdf/Pages+1- 14+KOSOVO_report_distilled.pdf, pristupljeno dana 13. 1. 2021.

⁶³ UNESCO, State of Conservation, Medieval Monuments in Kosovo (Serbia), <https://whc.unesco.org/en/soc/3518>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

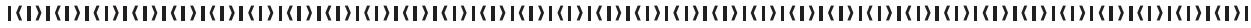
⁶⁴ UNESCO, State of Conservation 2007, Medieval Monuments in Kosovo (Serbia), <https://whc.unesco.org/en/soc/956>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

⁶⁵ Ustav Republike Kosovo, Sveobuhvatni predlog za rešavanje statuta Kosova, 2007. godine, <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Final%20Settlement%20Proposal%20AL.pdf>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

⁶⁶ <https://news.un.org/en/story/2005/05/137562-unesco-host-donors-conference-cultural-heritage-kosovo>, pristupljeno dana 11. 3. 2021.

⁶⁷ Restauracija Hamama u Prizrenu, <https://telegrafi.com/restaurimi-i-hamamit-te-prizrenit-ky-eshte-sqarimi-i-qendres-rajonale-per- trashegimi-kulturore/>, pristupljeno dana 11. 3. 2021.

⁶⁸ <https://en.unesco.org/news/official-launch-revitalization-novobrdo-fortress-project>, pristupljeno dana 11. 3. 2021.

nauku i kulturu, se suzila i usredsredila samo na tvrdnje o legitimitetu nad pravima kulturnog nasleđa, koja je bila izuzetno politizovana. Ispunjavanje funkcionalnog pravnog osnova, poput odobravanja novog zakona o kulturnom nasleđu i zakona o verskim slobodama, je jedan od preduslova koje moraju da ispune institucije Kosova pre podnošenja prijave UNESCO-u po drugi put⁶⁹. Pozivajući se na činjenicu da su zakoni o kulturnom nasleđu zakoni od vitalnog interesa, koji zahtevaju glasanje dvostrukom većinom poslanika u kosovskom parlamentu, i ovde se javlja problem politizacije ove oblasti.

Posmatrano u profesionalnom aspektu procene kulturnog nasleđa kao zajedničke univerzalne vrednosti, na Kosovu postoje lokaliteti kulturnog nasleđa koji mogu ispuniti kriterijume zasnovane na konceptu identifikovanja univerzalne istaknute vrednosti, što podrazumeva vrednosti koje se ističu kao reprezentativne karakteristike za celo čovečanstvo. Prizren kao jedan od najistaknutijih istorijskih gradova, koji sadrži materijalne i nematerijalne dokaze o prošlim civilizacijama i kulturama, gde istorijska struktura grada igra važnu inspirativnu ulogu u oblikovanju buduće životne sredine⁷⁰; Prizren je mesto osnivanja Prizrenske albanske lige, koja predstavlja događaj od istorijskog značaja, gde su se po prvi put građani teritorija naseljenih Albancima okupili kako bi izrazili osnovni i univerzalni zahtev za samopredelenje i zaštitu od rasparčavanja teritorija naseljenih Albancima. Ovde izražena univerzalna vrednost je važnost događaja, ideje i verovanja u pravo nacije na samopredelenje.⁷¹ Stambeni kompleksi kamenih kula, koji uključuju jugozapadni deo Kosova, koji se mogu proširiti na severoistočne kule Albanije, a mogu se predložiti u obliku prekograničnih nominacija, kao kulturni pejzaži⁷²; Stare čaršije smeštene duž trgovačkih puteva, gde se prepliće socijalna interakcija između puteva, mostova, ekonomskih objekata i smeštajnih struktura, koje su očuvane u Đakovici, Peći, Prizrenu i Vučitrnu, ističući primer Stare čaršije Đakovice, koja je uprkos činjenici da je pretrpela ozbiljnu štetu tokom rata 1999. godine, uspela da održi svoj integritet;⁷³ Rudarski gradovi (kao što su Novo Brdo, Trepča) se mogu klasifikovati u okviru kulturnih puteva⁷⁴; neki su od primera

koje su ilustrovali i ocenili i strani autori, ne zaobilazeći i bogato duhovno nasleđe.

Politicacija procesa članstva Kosova u UNESCO-u, usredređivanjem samo na pitanje pravoslavnih verskih spomenika i zaobilaženjem zaštite, očuvanja i promocije nepravoslavnih vrednosti kulturnog nasleđa, je u suprotnosti sa opštim međunarodnim načelima, gde je očuvanje vrednosti kulturnog nasleđa zajednički interes čovečanstva, koji prevazilazi suverenitet država.⁷⁵

69 Morina Die, Kosovo Mulls Renewed Bid to Join UNESCO, na Balkan insight, 2017, <https://balkaninsight.com/2017/02/23/kosovo-mulls-secondunesco-bid-02-23-2017/>, pristupljeno dana 21. 1. 2021..

70 MKOS, „Plan upravljanja istorijskim centrom Prizrena od 2019. do 2028“, str. od 26. do 29, <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?Consultation-ID=40669>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

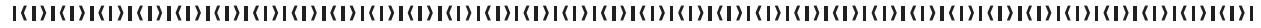
71 U istom delu.

72 Klein, Caroline Jaeger, “UNESCO World Heritage and Kosovo towards a Tentative List for Kosovo”, u UBT International Conference, (Priština,2016),f. 60-62, [https://knödgecenter.ubt-uni.net/conference/2016/all-events/65](https://knöledgecenter.ubt-uni.net/conference/2016/all-events/65), pristupljeno dana 21. 1. 2021.

73 U istom delu.

74 U istom delu.

75 Francioni, Francesco, “Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity” u Michigan Journal of International Law, (2004), str. od 1209. do 1226, <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol25/iss4/21>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

3. PRIMERI POSTUPANJA SA KULTURNIM NASLEĐEM SRPSKE ZAJEDNICE NA KOSOVU

Nakon istorijskog konteksta i analize postojećeg pravnog osnova i mehanizama, u nastavku će biti prikazan hronološki pregled primera postupanja sa kulturnim nasleđem srpske zajednice nakon ratnog perioda 1999. i nereda u martu 2004. godine.

U ovom delu će biti predstavljeni pozitivni primeri, gde su vrednosti kulturnog nasleđa poslužile kao sredstvo koordinacije za prepoznavanje i poštovanje identiteta i kultura različitih zajednica koje deluju na zajedničkoj teritoriji. Ove pozitivne prakse treba promovisati i koristiti ih kao primere za pristup koji treba nastaviti da se primenjuje u budućnosti. Prikazani primeri takođe predstavljaju podatke o glavnim zainteresovanim stranama, pokretačima, nosiocima i finansijerima ovih projekata.

Spisak takođe sadrži negativne slučajeve upravljanja i postupanja sa nasleđem srpske zajednice uzrokovane raznim faktorima. Ovi primeri služe kao odraženi modeli i naučene lekcije kako se ovi slučajevi ne bi ponavljali u budućnosti.

Ovo poglavlje nema za cilj da bude službeni izveštaj ili potpuni spisak projekata i ulaganja, već nastoji da odražava stvarno stanje na terenu i stručnije i uravnoteženije izveštavanje u poređenju sa često jednostranim ili čak nepotvrđenim izveštajima medija..

3.1 Komisija za obnovu i sprovođenje (2004)

Nakon štete nastale tokom nereda u martu 2004. godine, kao odgovor na pružanje rešenja za rehabilitaciju oštećenih spomenika, jedna od neposrednih radnji je bila uspostavljanje Komisije za obnovu i sprovođenje (KOS).⁷⁶ Ova Komisija je osnovana iste godine i poslužila je kao sredstvo za sprovođenje obnove srpskih pravoslavnih crkava. KOS je dao jedinstvenu platformu za dijalog između Kosova i srpskih zainteresovanih strana, uključujući Srpsku pravoslavnu crkvu, kako bi se sa iskrenim interesovanjem i trudom svih strana prevazišle određene poteškoće povezane sa političkom situacijom. Uspostavljanje ovog mehanizma pruža podršku sprovođenju Evropske agende Kosova, naime poštovanju prava zajednica i ekonomskom razvoju.

Na inicijativu i poziv Misije privremene administracije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK), predstavnici UNESCO-a, Evropske komisije (EK) i Saveta Evrope (SE) su učestvovali u procesu procene štete. Ovaj proces je rezultirao izradom „Aкционог плана за ванредне ситуације за културно наслеђе на Косову”, као dodatnog sredstva u okviru programa koji se već sprovodio „Regionalni program за културно и природно наслеђе у југоисточној Европи”. У оквиру ове комисије, од

⁷⁶ Council of Europe, Reconstruction Implementation Commission for Serbian Orthodox Religious sites in Kosovo*, 2011., https://issuu.com/councilofeurope/docs/ric_for_serbian_orthodox_religious_sites_in_kosovo, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

maja do jula 2004. godine, Savet Evrope i Evropska komisija su organizovale ukupno tri zajedničke misije tehničke procene. Misije tehničke procene su, pored stručnjaka koji su angažovani od strane Saveta Evrope, Evropske komisije, takođe uključile i stručnjake iz privremenih kosovskih institucija, institucija Srbije i predstavnike Srpske pravoslavne crkve. Kao rezultat pregovora uz posredovanje UNMIK-a, potpisana je Memorandum o saradnji između Srpske pravoslavne crkve i privremenih kosovskih institucija, kojim se uspostavlja Komisija za obnovu i sprovođenje. U okviru ove Komisije je delovao Odbor međunarodnih stručnjaka, a Tehnička jedinica je sastavljena od predstavnika: Saveza Evrope, Srpske pravoslavne crkve, Zavoda za zaštitu spomenika u Beogradu, Ministarstva kulture, omladine i sporta u Prištini, Instituta za zaštitu Spomenika u Prištini i predstavnika UNMIK-a.⁷⁷

U okviru rada i zalaganja ove Komisije od 2004. godine, ukupno je posvećeno:

- 6,9 miliona evra od Skupštine Kosova;
- 1,6 miliona evra od Evropske unije za upravljanje i završetak radova na obnovi na dva od prioritetnih lokaliteta KOS-a u Prizrenu;
- 205.000 evra od UNESCO-a za potpuno upravljanje i obnovu crkve Svetog Mihaila u Štimlju i crkve Svetog Save u severnoj Mitrovici.
- Pored toga, 13. maja 2005. godine, UNESCO je, u bliskoj saradnji sa UNMIK-om, SE-om i EU-om, organizovao donatorsku konferenciju u Parizu, u cilju obezbeđivanja sredstava za zaštitu i promociju kosovskog kulturnog nasleđa. Tokom ove konferencije su obezbeđena dodatna sredstva za projekte koje sprovodi UNESCO, paralelno sa procesom Komisije za obnovu i sprovođenje.

Slika 3: Crkva Svetog Andrije u Podujevu (prije i poslije rekonstrukcije)
Izvor: RIC

Na osnovu prioriteta koje je KOS utvrdio u saradnji sa Srpskom pravoslavnom crkvom, od 2005. godine su ostvarena sledeća dostignuća, promovišući mogućnost da se ovi lokaliteti sačuvaju u budućnosti i da putem funkcionisanja postanu deo zajednica koji vam pripadaju.⁷⁸

- U okviru hitnih intervencija tokom 2005. godine je očuvano, konsolidovano i zaštićeno 30 lokaliteta;
- Dvadeset jedna crkva je u potpunosti završila radove spoljašnjeg dela, i završeni su neki radovi na enterijeru*;
- Dva manastirska konaka (pansiona) su obnovljena i useljiva;
- Osam kuća za sveštenike je u potpunosti obnovljeno i useljivo;
- Obnovljene su 2 krstionice,

⁷⁷ Council of Europe, Reconstruction Implementation Commission for Serbian Orthodox Religious sites in Kosovo*, 2011, https://issuu.com/councilofeurope/docs/ric_for_serbian_orthodox_religious_sites_in_kosovo, pristupljeno dana 27. 1. 2021, str. od 11. do 12

⁷⁸ U istom delu.

* Dve od ove 21 crkve su obnovljene sredstvima UNESCO-a.

** Radove na jednoj od ove tri zgrade je izvela Evropska unija;

*** Radove na ovoj zgradi izvela je Evropska unija.

- Obnovljena su i popravljena 3 zvonika (uključujući postavljanje zvona);
- Obnovljene su 3 verske škole**;
- Popravljene su i obnovljene 3 pomoćne uslužne zgrade;
- Popravljena su ili obnovljena 3 zida dvorišta; obnovljena je i useljiva 1 rezidencija biskupa***.

3.2 Radovi na obnovi i inicijative za seoski turizam u selu Velika Hoča, Orahovac (2004)

Selo Velika Hoča se prostire u južnom delu grada Orahovaca, približno 20 km zapadno od Prizrena. Selo ima oko 700 stanovnika srpske zajednice. Prvi pisani dokumenti datiraju iz srednjovekovnog perioda, kada se smatra da je tokom tog perioda Velika Hoča postala veliko trgovачko i kulturno središte. Selo je nasledilo bogatu kolekciju zgrada od istorijskog i kulturnog interesa, uključujući razvoj zanata, proizvodnju vina i poljoprivrednu. Vredi napomenuti da selo ima trinaest srednjovekovnih crkava i starih kamenih kuća koje leže u dolini okružene vinogradima, brojne privatne gostonice, vinarije i vodenice.⁷⁹

Slika 4: Kuća Saraj nakon restauracije (Izvor: GAIA Kosovo)

Selo Velika Hoča je posebno zaštićeno područje, gde je očuvanje vrednosti kulturnog nasleđa regulisano posebnim zakonom.⁸⁰ Ovo selo je zbog izuzetnog značaja kulturnog nasleđa koje posede bilo u fokusu različitih lokalnih i međunarodnih partnera u očuvanju i promociji seoskog turizma. U nastavku se mogu navesti neki primeri ulaganja koji su izvršeni:

- Očuvanje i obnova kuće Saraj - Svrstana u kategoriju imovine na spisku zaštićenog kulturnog nasleđa, ova zgrada je obnovljena i otvorena za korišćenje za zajednicu. Prvi sprat služi kao omladinski centar, a prizemlje se koristi kao umetnička galerija. Projekat je sproveo CHwB Kosovo, i finansirala Swedish Development Agency (SIDA).
- Obnova Kujundžićeve kule - Ova zgrada ima tipičnu arhitekturu kula ravnica Dukađini i monumentalnog je karaktera, a ima i funkciju mauzoleja. Kula je takođe obnovljena projektom koji je sproveo CHwB Kosovo, a finansirala je SIDA.
- Četiri tradicionalne kuće pretvorene u pansione (porodična kuća Pantića, Kostića, Manitaševića i Spasića) koje pružaju usluge noćenja sa doručkom.⁸¹
- Obnova crkve Svetog Stefana. Projekt sproveden od strane International Relief & Development (IRD)
- Restauracija vinarije crkve Svetog Stefana, zgrade koja je obnovljena i prilagođena u centar zajednici i za dočekivanje gostiju.⁸² Projekat sprovodi CHwB Kosovo, a finansira fond ambasadora SAD-a za zaštitu kulturnih vrednosti.

3.3 Akti vandalizma prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi i stanje verskih sloboda na Kosovu (2007)

Lokaliteti Srpske pravoslavne crkve su bili meta etnički motivisanog nasilja tokom nereda u martu 2004. godine, što je dovelo do teškog oštećenja crkava i manastira. Nakon 2004. godine, pretnje po bezbednost mesta kulturnog nasleđa su uglavnom slučajevi napada, vandalizama i krađa.⁸³ Pored bezbednosti ovih lokaliteta od strane posebnih jedinica kosovske policije, sa izuzetkom dva manastira (manastir Dečani i Pećka patrijaršija) koje KFOR i dalje čuva, slučajevi napada na pravoslavne zgrade, ne isključujući napade

79 Cultural Heritage without Borders, Velika Hoča/Hoće e Madhe Bed & Breakfast, (CHwB, 2010), <https://chwb.org/wp-content/uploads/2014/02/Bed-and-Breakfast-Velika-Hoca.pdf>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

80 Skupština Kosova, Zakon o selu Velika Hoča, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2835>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

81 Cultural Heritage without Borders, Velika Hoča/Hoće e Madhe Bed & Breakfast, (CHwB, 2010), <https://chwb.org/wp-content/uploads/2014/02/Bed-and-Breakfast-Velika-Hoca.pdf>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

82 <https://www.facebook.com/CHwBKosova/photos/a.649310805100755/937664626265370/?type=3>, pristupljeno dana 26. 1. 2021.

83 OSCE, Challenges in the Protection of Immovable Tangible Cultural Heritage in Kosovo, (Priština, 2014), strana od 21. do 22, <https://www.osce.org/kosovo/117276>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

o ostalim verskim objektima (muslimanskim, katoličkim, protestantskim) i dalje se izveštava i predstavljaju pretnju. U nastavku će se odražavati i citirati neki izveštaji o predstavljenim napadima, na način na koji su ih predstavljale i njima rukovale institucije različitih nivoa, lokalnog i međunarodnog.

Godinu dana pre utvrđivanja statusa Kosova, 2007. godine, bilo je izveštaja o eksplozivnoj napravi u blizini manastira Dečani. Eksploziju na udaljenosti od oko hiljadu metara od manastira Dečani je potvrdila Kosovska policijska služba, koja je nakon detaljne pretrage na terenu pronašla prazan okvir bacača granata, a u blizini zida dvorišta je pronađena još jedna granata, koju su uklopile snage KFOR-a.⁸⁴ Prema rečima portparola Janjića, radilo se o 64-milimetarskoj protutenkovskoj granati koja zbog debljine srednjovekovnog zida manastira nije nanela primetnu štetu.

„Reč je o ljudima koji koriste oružje protiv UNESCO-ovog kulturnog spomenika, koji ne žele dobro narodu i koji ne vide budućnost na mirnom Kosovu, gde će pravda i zakon prevladati. Takvi ekstremisti treba da budu izolovani, a da se narod drži tradicije, na način na koji su vekovima čuvali ovo mesto”, rekao je portparol manastira Dečani Sava Janjić.

Gradonačelnik Nazmi Selmanaj osuđuje ovaj čin, kao i sve napade koji bi nanose štetu procesu kroz koji prolazi Kosovo. „Ovaj udarac nije samo protiv manastira, već je protiv opštinske institucije, protiv Kosova i svih napora koje međunarodna zajednica ulaže za rešavanje statusa Kosova. Ovaj čin se dešava u trenutku kada su mir i spokoj najpotrebniji“. Opština Dečane je ponudila nagradu od 2 hiljade evra za one koji će dati informacije u vezi sa eksplozijom u blizini manastira Dečani.

> Tokom 2014. godine manastir Dečani je bio meta napada sa natpisima kao što su: „Kalifat dolazi“, „ISIL“, „ANV“, „OVK“. Slike sa ovim grafitima je na Twiteru objavio iguman manastira Dečani Sava Janjić. Kosovska policija u regionu Peć je potvrdila da je dobila informacije o ovim natpisima i da je izašla na lice mesta. „Trenutno nemamo osumnjičenih, ali sproveli smo sve policijske radnje“, rekao je portparol regionalne policije Dževat Ibraj za KALLXO.com. Nije mogao da potvrdi da li na čitavom obodu Manastira postoje bezbednosne kamere. Ali ovi natpsi su odmah izazvali reakciju lidera kosovskih institucija.⁸⁵

Predsednica Kosova Atifete Jahjaga rekla je u reakciji da „vandalizam spomenika nasleđa kulturnog i verskog karaktera ne doprinosi izgradnji poverenja među zajednicama i protivreči vrednostima međuverske i etničke tolerancije koje su položene u kamen temeljac države Kosovo“.⁸⁶

Slika 5: Natpsi na pomoćnim zgradama manastira Dečani (Izvor: Kallxo.com)

Slika 6: Natpsi na pomoćnim zgradama manastira Dečani (Izvor: Glas Amerike)

⁸⁴ Bediraj Ajete, Osuđuje se napad na Manastir Dečani, na DW-u, 2007, <https://www.dw.com/sq/d%C3%ABnohet-sulmi-mbi-manastirin-e-de%C3%A7an-it/a-258905>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

⁸⁵ Zogjani Nektar, Grafiti u manastiru Dečani su izazvali bes, Kallxo.com, 2014, <https://kallxo.com/gjate/grafitet-ne-manastirin-e-decanit-njallin-zemrim/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

⁸⁶ Voice of Amerika, Grafiti na manastiru Dečani, 2014, <https://www.zeriamerikes.com/a/kosovo-graffiti/2481374.html>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

► Jedna od ostalih zabrinutosti u vezi sa srpskom pravoslavnom verskom zajednicom, ali i drugih veroispovesti, se odnosi na društveno poštovanje verskih sloboda. U međunarodnom izveštaju Verske slobode za 2019. godinu Stejt departmenata SAD-a⁸⁹:

Slika 3: Rukovodioci Islamske zajednice Kosova u poseti manastiru Dečani (Izvor Glas Amerike)

Premijer Kosova, Hashim Thaçi, je u izjavi na društvenim mrežama rekao da „Najpre moramo osuditi takav incident, zato što zgrada manastira Dečani nije samo zid, već i nasleđe zaštićeno zakonima Republike i ima status svetski priznate vrednosti i od strane UNESCO-a. Štaviše, grafiti sa takvim porukama takođe su protiv najsvetijih vrednosti rata za oslobođenje Kosova. OVK se nikada nije borila za verska, već za emancipatorska pitanja u evropskom duhu. Za razliku od drugih balkanskih država koje su imale džihadističke ili ekstremističke svepravoslavne jedinice, mi smo vodili rat potpomognut najvećim svetskim saveznikom, NATO-om. Ruka onoga koji u jednoj rečenici predstavlja OVK i ISIL nije ruka koja želi dobro Albancima, manjinama i Kosovu”, navodi se u reakciji gospodina Thaćija.⁸⁷

Tokom sastanka poglavara Islamske zajednice Kosova sa poglavarima manastira Dečani, dana 22. oktobra 2014. godine, je rečeno da „takav čin oštećeuje napore verskih zajednica da neguju toleranciju i međuversko i međunacionalno razumevanje”. U saopštenju za štampu Islamske zajednice Kosova se navodi da je „ovaj čin neprihvatljiv, kažnjiv i protiv bilo kog verskog učenja i tradicije na Kosovu. Napad na verske i kulturne objekte je čin koji vrše oni koji ne žele dobro zemlji i narodu Kosova. Islamska zajednica Kosova ostaje posvećena negovanju tolerancije i razumevanja u našoj zemlji”⁸⁸.

“Nacionalna policija je prijavila 61 versko motivisani incident u prvih devet meseci godine, od kojih je većina ciljala pravoslavna i muslimanska verska mesta i uključivala krađu ili oštećenje imovine, poput skrnavljenja groblja, u poređenju sa 86 slučajeva slične prirode u 2018. godini. Budući da su etnička pripadnost i religija često usko povezane, ponekad je bilo teško incidente kategorizirati kao isključivo na osnovu verskog identiteta.....”

Dana 6. januara, prema podacima Srpske pravoslavne crkve (SPC), grupa kosovskih Albanaca je verbalno zlostavljala sveštenika SPC-a, Bojana Jevtića, nazivajući ga „četnikom” i preteći mu da će ga zaklati ispred njegove crkve u opštini Novo Brdo. Prema Jevtićevim rečima, nakon što je uložio žalbu, policija nije dalje nastavila sa slučajem.

Dana 6. januara, grupa kosovskih Albanaca, uključujući i potrodice nestalih, je protestovala protiv najavljenе godišnje pravoslavne božićne posete srpskih pravoslavnih hodočasnika lokalnoj crkvi SPC-a u Đakovici. Hodočasnici su obavešteni o najavljenim protestima i iz bezbednosnih razloga su otkazali posetu. Protest je završen nakon što su demonstranti na vrata crkve postavili spisak navodnih srpskih ratnih zločinaca, izjavljujući da su protiv „kriminalaca prerušenih u hodočasnike”.

SPC je rekla da su izveštavanja medija doprinela klimi međunacionalne i međuverske netrpeljivosti tokom godine. SPC se žalila i na javne izjave NVO „Historianët e Deçanit” protiv igumana manastira Dečane, oca Save Janjića, i episkopa raško-prizrenskog Teodosija Sibalića...

Islamska zajednica Kosova (IZK) je rekla da se na društvenim mrežama povećala učestalost antimuslimskih medijskih izveštaja i izjava, a sekularisti su koristili društvene medije i mreže kako bi negativno prikazivali muslimane. Novinski kolumnista nazivao je proerdoganske muslimane „nazadnim“, „smećem“ i „Talibanima“.

⁸⁷ U istom delu.

⁸⁸ Voice of Amerika, Rukovodioci Islamske zajednice Kosova posetili su manastir Dečani 2014, <https://www.zeramerikes.com/a/bik-kosova-decan-grafite-manastir/2491730.html>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

⁸⁹ Ambasada SAD-a na Kosovu, Izveštaj o verskim slobodama, <https://xk.usembassy.gov/sq/our-relationship-sq/official-reports-sq/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

IZK je prijavila slučaj kada je ženi odbijen ugovor o radu u privatnom sektoru. IZK je rekla da „pobožne“ muslimanske žene retko prijavljuju slučajeve diskriminacije na osnovu religije.

U julu su vandali uništili 20 nadgrobnih spomenika na groblju SPC-a u opštini Lipljan, a nekoliko nadgrobnih spomenika je uništeno u-a groblju SPC-a u Uroševcu. Predstavnici SPC su ponovo rekli da veruju da su incidenti koji ciljaju mesta SPC-a više vođeni etničkom pripadnošću nego religijom.

U septembru su nepoznati vandali srušili ploču na delu groblja koji je opština Gnjilane odredila za evangeličku protestantsku zajednicu;

U martu su etnički Hrvati prijavili uništavanje verskih simbola u katoličkoj crkvi u selu Janjevo. Policijska istraga o incidentu je bila u toku do kraja godine.

Poglavarji verskih grupa su nastavili da se povremeno sastaju na međuverskim diskusijama o imovinskim pravima, zakonodavnim prioritetima i pitanjima lokalne zajednice. OEBS je nastavio da koordinira nekoliko aktivnosti između verskih grupa, uključujući sastanke sa centralnim i lokalnim vlastima, radi razgovora o pitanjima, kao što su dozvole za izgradnju verskih građevina. OEBS je takođe uključila predstavnike svih glavnih verskih zajednica u opštinske savete za bezbednost zajednica, koji su se sastajali da razgovaraju o bezbednosnim pitanjima.⁹⁰

➤ **U 2017. godini, SZLjPS je, putem saopštenja za medije procenio da se na Kosovu primenjuju dvostruki standardi u oblasti verske slobode. Ovakva reakcija SZLjPS-a dolazi nakon pokretanja peticije protiv izgradnje velike džamije u Prištini i neizdavanja građevinske dozvole. Između ostalog, u saopštenju se navodi da⁹¹:**

„Sada je, poslednjih dana, pokrenuta peticija, koju je potpisalo 30 aktivista civilnog društva, kako bi se nastavilo sa potpisima građana putem interneta protiv izgradnje džamije na lokaciji koja je za to dodeljena, sa obrazloženjem da to nije bilo predviđeno regulatornim planom za ovo naselje. SZLjPS priznaje pravo na peticiju, kao jedno od demokratskih sredstava kojima se suprotstavlja ili podržava inicijativa koja šteti ili koristi građanima. Poslednja peticija pravi izuzetke na verskoj osnovi, kršeći prava verske zajednice (Albanci islamske veroispovesti, Turci, Goranci, Bošnjaci, Romi, Aškali i Egipćani - građani Kosova), uskraćujući im osnovno pravo da grade kultne objekte, čak kada nisu u suprotnosti sa zakonom. Procenjuje se da je približno 85% građana Kosova islamske veroispovesti, pa se ovom peticijom, koja nema pravnu, ljudsku, moralnu i logičku osnovu, čini veoma loša usluga dobrim međuverskim odnosima, koji su do sada postojali na Kosovu. Ova peticija ugrožava ljudska prava vernika islamske veroispovesti na Kosovu, bez obzira na etničku pripadnost i podstiče opasan diskurs, podele na verskoj osnovi.“

Ova peticija vrši pritisak na opštinske vlasti u Prištini, koje su odgovorne za izdavanje urbanističke dozvole za izgradnju džamije, na mestu koje ista opština dodelila, sa drugim gradonačelnikom...“.

⁹⁰ Ambasada SAD-a na Kosovu, Izveštaj o verskim slobodama 2019, <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/kosovo/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

⁹¹ Novina Infokus, KZLJPS: Dvostruki standardi u oblasti verskih prava i sloboda, 2017, <https://gazetainfokus.com/kmdlnj-standarde-te-dyfishta-edhe-ne-fushen-e-te-drejtave-dhe-lirive-fetare/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

Slika 4: Pećka patrijaršija pre i posle krečenja fasade (Izvor: <https://ndertimi.info/>)

3.4 Krečenje fasade i izgradnja zidova dvorišta Pećke patrijaršije (od 2008. do 2010)

Radovi na obnovi fasade i građevinski radovi na zidovima dvorišta u Pećkoj patrijaršiji nisu prošli procedure odobravanja od strane lokalnih vlasti opštine Peć, kao ni centralne vlasti MKOS. U slučaju fasade Pećke patrijaršije, čudno je

da takva intervencija nije prijavljena ni UNESCO-u, gde se u njihovim izveštajima o stanju očuvanja navodi da: „Misija je primetila da su fasade tri Crkve nedavno okrećene tamno crvenom bojom. Iz Centra svetskog nasleđa nisu dobijene informacije o ovom događaju, u skladu sa stavom 172. Operativnih uputstva“⁹².

Povodom ovog projekta, istoričar i poznavalač srednjove-

⁹² UNESCO, State of conservation of World Heritage properties inscribed on the List of World Heritage in Danger WHC-13/37.COM/7A, 2010, <https://whc.unesco.org/en/soc/956>, pristupljeno dana 21. 1. 2021

kovne istorije prof. dr. Jahja Drancollie u lokalnim medijima izjavio: „Imamo posla sa vrlo podmuklom politikom, putem njihove propagande se koristi prezentacija samo jedne verzije priče. Oni su na neki način proizvoljni i predstavljaju samo svoju istinu. Ovde treba preuzeti mere, s obzirom da je Pećka patrijaršija direktno pod zaštitom UNESCO-a, onda treba skrenuti pažnju da se pokaže šta je naučna, a ne strana srpske politike. U tom smislu, treba podići glas, kako naših, tako i svetskih institucija, jer je to već svetsko naslede koja se vidi iz čitavog sveta”.⁹³

O nepravilnostima procesa je govorio i rukovodilac kabineta pri Ministarstvu kulture, omladine i sporta (MKOS), Samir Hodža: „Pećka patrijaršija se nalazi na spisku kulturnog nasleđa pod trajnom zaštitom Republike Kosovo, klasifikovana kao posebna oblast sa Zakonom o specijalnim zaštićenim područjima. Ova struktura se nalazi u kategoriji Arhitektonsko nasleđe, podkategorija A. Grupa građevina. Utakvoj situaciji, izdavanje ili neizdavanje dozvola za delatnosti očuvanja - obnove i bilo koja vrsta intervencije podleže režimu zaštite definisanom Zakonom o kulturnom nasleđu i Zakonom o specijalnim zaštićenim područjima”.⁹⁴

Radovima na zidu dvorišta, iz 2010. godine, su prethodili pripremama za formaizaciju, na njegov zahtev, rada novog patrijarha Srpske pravoslavne crkve, Irineja Gavrilovića, koja se dogodila 3. oktobra te godine.⁹⁵ Što se tiče izgradnje zidova dvorišta, gradonačelnik Peći, Ali Berisha, je izjavio da Pećka patrijaršija ni ovog puta nije zatražila građevinsku dozvolu za zid koji se gradi uz Bistricu. „Mesto na kojem Patrijaršija gradi ovaj zid je zaštićeno područje. Ipak, potrebno je poštovanje važećih zakona, tj. potrebno je da se konstrukcije izvode uz dozvolu Skupštine opštine”, rekao je Berisha. Dok Berisha izražava nezadovoljstvo zbog toga što vlasti Patrijaršije, uprkos odnosima koji su već uspostavljeni sa SO-om, grade bez dozvole opštinske institucije, direktor RCKN-a Peć, Avdil Hoxha, kaže da Regionalni institut za zaštitu kulturno-istorijskog nasleđa, koji on vodi, nije obavešten o novim izgradnjama. Hoxha je priznao da je o ovoj građevini od strane UNESCO-a samo usmeno, „priateljski” obavešten od strane ovog organa, pod čijom je zaštitom i ova kultna građevina.

3.5 Podrška Evropske unije/Saveta Evrope za promociju kulturne raznolikosti na Kosovu (od 2009. do 2015)

Zajednički program „Podrška Evropske unije/Saveta Evrope za promociju kulturne raznolikosti na Kosovu (PCDK)“ I i II faza, izrađen je kao nastavak zajedničkog programa započetog sa Komisijom za obnovu i sprovođenje (KOS). Ovaj program se odvijao između 2009. i 2015. godine, sa međusektorskim i integriranim pristupom, odvijanim u četiri glavne komponente: razvoj kapaciteta, obrazovanje i svest javnosti, lokalni ekonomski razvoj i dobrobit zajednice, pri čemu su se svi elementi udružili u inovativnim radnjama zasnovanim na zajedničkom nasleđu. U ovim inicijativama su svi učesnici, od lokalnog nivoa do centralnog nivoa, preuzeли ključne uloge i odgovornosti. Vredi pomenuti uključivanje institucija na centralnom nivou (kao što su MKOS i odgovarajući regionalni centri za kulturno nasleđe), opštinskog nivoa (različite partnerske opštine) i raznih aktivnih i multietničkih NVO-i i različite verske zajednice.

Slika 5: Pogled sa obrazovnih poseta korisnicima različitih interesnih grupa (Izvor: CHwB Kosovo)

Ovaj specifično realizovani projekat je imao za cilj da olakša razvoj planiranja i upravljanja nasleđem na Kosovu, u skladu sa evropskim normama i standardima. Kulturno nasleđe je takođe korišćeno kao sredstvo za podsticanje dijaloga između zajednica i promociju održivog ekonomskog razvoja za dobrobit svih zajednica.⁹⁶

⁹³ Desku Arta, Pećka patrijaršija između kontradiktornih verzija istorije i fasade koju „treba osuditi“ u Izgradnji, 2019, <https://ndertimi.info/arkiva/patrikana-e-pejes-mes-versioneve-kontradiktore-te-historise-dhe-fasades-qe-duhet-denuar/> pristupljeno dana 26. 1. 2021.

⁹⁴ U istom delu.

⁹⁵ Koha Ditore, Pećka patrijaršija podiže zid bez dozvole opštine Peć, 2010, <http://www.arkivalajmeve.com/Patrikana-e-Pejes-nreh-edhe-nje-mur-pa-leje-te-Komunes-se-Pejes.1046920438/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021

⁹⁶ Council of Europe, EU/CoE support to the promotion of cultural diversity in Kosovo, <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/kosovo>, pristu-

Neki od najistaknutijih rezultata koji su takođe uticali na kulturno nasleđe srpske zajednice bili su: 1. Izrada regionalnih planova za nasleđe za 5 različitih regiona Kosova, gde su uključene sve opštine; i 2. Organizovanje obrazovnih poseta mestima kulturnog nasleđa kojima je prisustvovalo stotine učenika, osoba sa invaliditetom i marginalizovane grupe iz svih zajednica koje žive na Kosovu.

3.6. Turističke posete manastiru Dečane, Gračanica i Pećkoj patrijaršiji (2011)

Nakon rata 1999. godine i nereda u martu 2004. godine, poseta stranih turista, posebno lokalnih Albanaca, spomenicima kulturnog nasleđa srpske zajednice je bila teška i gotovo nemoguća.

Tokom 2011. godine, nakon perioda proglašenja nezavisnosti Kosova i promene struktura na čelu Srpske pravoslavne crkve na Kosovu, činilo se da se otvara nova stranica u odnosima verske zajednice sa institucijama i društvom na Kosovu. Ovu novu stranicu je otvorila prva zvanična poseta novog episkopa raško-prizrenskog Teodosija, zajedno sa igumanom manastira Dečani, Savom Janjićem u opštini Dečane. „Već smo ušli u period kada, uprkos statusu, zaista želimo da dokažemo da će Pravoslavna crkva Kosova biti dobar i konstruktivni deo ovog društva, u nadi da će ostali prepoznati našu ulogu, pomoći nam i poštovati nas”, rekao je iguman manastira Sava Janjić.⁹⁷

Nakon ove posete i početka izgradnje poverenja između kosovskih institucija i Srpske pravoslavne crkve, pravoslavne crkve i manastiri su počeli da budu pristupačniji posetiocima, mada još uvek ima prostora za poboljšanje. Manastir Dečane ima i internet stranicu na kojoj se mogu rezervisati turističke posete, uključujući i radno vreme. Internet stranica manastira na srpskom jeziku, ne postoji odeljak na albanskom jeziku (kao zvanični jezik Kosova), ali postoji odeljak na engleskom, ruskom, italijanskom, grčkom i francuskom jeziku.⁹⁸ Manastir Gračanica se može posetiti rezervacijom u Turističkoj kancelariji Gračanice, a Pećka patrijaršija takođe ima raspored objavljenih poseta

na ulazu i nudi usluge/opremu audio vodiča na različitim stranim jezicima, uključujući i albanski.

3.7. Lokalni plan kulturnog nasleđa u Partešu i investicije zasnovane na planu 2012-15

Jedna od posebnih odredbi Ahtisarijevog paketa bio je proces decentralizacije, gde su osnovane četiri nove opštine sa srpskom većinom (Gračanica, Klokot, Raniug, Parteš). Parteš je bila četvrta opština koja je osnovana putem procesa decentralizacije, najkasnije od ostalih opština, zato što tamo lokalni izbori 2009. godine nisu mogli biti održani zbog otpora lokalne srpske zajednice. Srećom, izbori su održani 30. juna 2010. godine, a Skupština opštine i lokalna uprava su uspostavljeni avgusta 2010. godine.⁹⁹

Iako je vrlo mala opština, Parteš ima značajna mesta kulturnog nasleđa i tokom perioda od 2012. do 2015. godine je imala koristi od programa Lokalnih planova kulturnog nasleđa, koji je pokrenuo CHwB Kosovo, a finansijski ga je podržala SIDA. U projektima sprovedenim u okviru ovog plana koji dostižu vrednost od preko 100.000 evra, vredi napomenuti da je 20% pokriveno budžetom opštine Parteš, a 10% iz budžeta MKOS-a. U okviru ovog programa koji je paralelno odvijan u opštini Đakovica, Gnjilane, Orahovac, Vučitrn, Kačanik i Dragaš, opština Parteš je imala koristi od podizanja kapaciteta svog lokalnog osoblja, uspostavljanjem Foruma lokalnog kulturnog nasleđa, kao koordinacionog i odlučujućeg tela i podizanje svesti zajednice putem raznih aktivnosti. Ovaj forum su činili predstavnici same opštine, centralnih kosovskih institucija, predstavnici civilnog društva, predstavnici međunarodnih nevladinih organizacija, a u posebnim projektima sa predstavnicima Srpske pravoslavne crkve. Projekti sprovedeni u okviru ovog programa su predstavljeni u nastavku:¹⁰⁰

- Očuvanje crkve Hrista Spasitelja u Glavičici i izgradnja Visitatoriuma (Centar za posetioce);
  - Hitna intervencija i obnova kuće Trajka Rajčića u Pasjanu;
  - Uređivanje izvora lekovite vode u Pasjanu;
  - Istraživanje i održavanje kamena stare kapele u Partešu;

pljeno dana 26. 1. 2021

97 Beqiraj Ajete, Novi duh u Srpskoj pravoslavnoj crkvi na Kosovu, u DW, 2011, <https://www.dw.com/sq/frym%C3%AB-e-re-n%C3%AB-kish%C3%ABn-orto-dokse-serbe-n%C3%ABkosovar%C3%AB/a-15231796>, pristupljeno dana 27. 1. 2021..
98 Mihajlović, Vojislav, *Pravoslavna crkva i novi duh*, Beograd, 2001.

98 Monastery Visoki Decani, <https://www.decani.org/en/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

⁹⁹ Tahiri Besnik, „Decentralizacija težak teret za realizovanje”, (Priština: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2011), http://library.fes.de/pdf_files/bueros/kosovo/09760.pdf, pristupljeno dana 27.1.2021.

100 Toska Enes i Nora Arapi Krasniqi, Lokalni plan kulturnog nasledja Parteš, (Priština: CHwB Kosovo, 2015), <http://chwb.org/kosovo/resources/latest-publications/page/2/>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

Slika 6: Podrška KUD-a sredstvima za kupovinu tradicionalnih nošnji

- Uređenje seoske česme u Partešu;
  - Organizovanje školskih ekskurzija i poseta drugim mestima sa kulturnim nasleđem na Kosovu, razmena iskustava o očuvanju kulturnog nasleđa;
  - Promotivni video za kulturno i prirodno nasleđe opštine Parteš;
  - Festival: Glavičica Etno Fest¹⁰¹;
  - Podrška KUD-a sredstvima za kupovinu tradicionalne nošnje;

3.8. Restauracija crkve Svetog Nikole u Bošnjacima, Prizren (2012)

International Relief and Development (IRD) 2012. godine je završio obnovu crkve Svetog Nikole u Bogoševcu, Prizren. Otvaranju obnovljene istorijske crkve su prisustvovali Atifete Jahjaga - predsednica Republike Kosovo; Tracei Ann Jacobson - ambasadorka SAD-a u Republici Kosovo; i drugi vladini lideri i verski poglavari.

Crkva Svetog Nikole je sagrađena krajem XVI i početkom XVII veka. Imala je pravougaoni kvadratni oblik i zasvođen je cevima sa apsidom koja je okrenuta na istok. Iz ovog perioda

101 Ovaj projekat je postao tradicionalna aktivnost i u narednim godinama organizovana je od strane same opštine Parteš i finansijski je podržan od strane USAID-a u drugoj godini, dok i danas se nastavlja finansiranje od strane opštine.

100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200

potiču i prekrasni murali. Crkva ima status zaštite od 1956¹⁰² a takođe je i posebno zaštićeno područje.

Spina 7: Crkva Svetog Nikole pre i nakon obnove

3.9. Savet za kulturno nasleđe u Prizrenu i selu Velika Hoča u Orahovcu (2013)

Nakon usvajanja Zakona o specijalnim zaštićenim područjima, izrađeni su posebni zakoni za Istorijski centar Prizrena i selo Velika Hoča u opštini Orahovac. Na osnovu odredbi ovih Zakona, predviđeno je osnivanje Saveta za kulturno nasleđe Prizrena¹⁰³ i Seoskog veća Velika Hoča.¹⁰⁴

Dana 2. jula 2013. godine, osnovano je Saveta za kulturno nasleđe Prizrena sa sedam članova koji su predstavljali poglavare tri glavne verske zajednice, a to su Pravoslavna crkva, Islamska zajednica i Katolička zajednica, kao i tri predstavnika civilnog društva i predstavnik lokalne vlasti. Savet pruža forum relevantnim akterima za razmenu informacija o zaštiti kulturnog i verskog nasleđa u Istorijskom centru Prizrena.¹⁰⁵ Pored ostalih lokalnih i centralnih institucija u Prizrenu, ovaj Savet je telo za zastupanje kulturnog nasleđa i uspostavilo je dobru saradnju sa drugim relevantnim akterima, uključujući izveštavanje Skupštini opštine Prizren. Zastupljenost verskih zajednica je dobra, uravnotežena i u skladu sa misijom Saveta.

Savet za kulturno nasleđe sela Velika Hoča je osnovano od strane Skupštine opštine Orahovac i zastupa interes sela u oblasti zaštite i promocije verskog i kulturnog nasleđa u oblasti ruralnog planiranja.¹⁰⁶ Savet se sastoji od pet članova, od kojih dva člana bira Skupština opštine, dva člana biraju direktno žitelji sela, a jednog člana Srpska pravoslavna crkva; Prvi mandat Saveta je izabran 2015. godine. Glavni mandat Saveta je očuvanje i promocija kulturnog i verskog nasleđa sela, kao i vršenje odgovornosti u oblasti prostornog planiranja, koja je vezana za razvoj sela. Savet podnosi izveštaje na godišnjem nivou članovima Skupštine opštine Orahovac.

102 IRD, Press Release: Completes Restoration of Historic Kosovo Church, 2012, <https://www.scribd.com/document/112452679/11-05-12-IRD-Completes-Restoration-of-Historic-Kosovo-Church>, pristupljeno dana 27. 1. 2021..

103 Skupština Kosova, Zakon br. 04/L-066 o istorijskom centru Prizrena, član 14, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=3303>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

104 Skupština Kosova, Zakon Br. 04/L-62 o selu Velika Hoča, član 4, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2835>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

¹⁰⁵ OSCE, Challenges in the Protection of Immovable Tangible Cultural Heritage in Kosovo, (Priština, 2014), s. 12, <https://www.osce.org/kosovo/117276>, pristupljeno dana 20. 1. 2021.

106 MŽSPP, Administrativno uputstvo MŽSPP - br. 11/2014 o osnivanju, izboru, odgovornostima i funkcionisanju Saveta za selo Velika Hoča, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=10264>, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

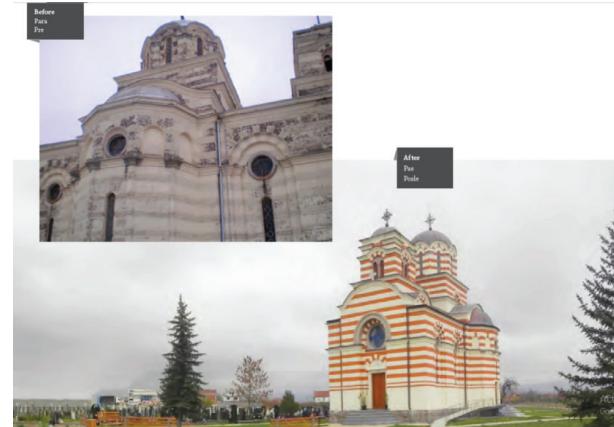
3.10. Program EU-a „Lepo Kosovo“ (od 2011. do 2016)

Program EU-a „Lepo Kosovo“ (European Union – Beautiful Kosovo EU-BK) je bio program koji finansira EU, a njime upravlja Kancelarija Evropske unije na Kosovu, a sprovođi ga Misija Međunarodne organizacije za migracije (IOM) na Kosovu. Program je imao za cilj da doprinese smanjenju siromaštva povećanjem ekonomskih mogućnosti za stanovništvo Kosova, posebno marginalizovane grupe, u skladu sa nacionalnim strategijama. Prva faza programa „EU-Beautiful Kosovo I“ se sprovodila od februara 2011. do decembra 2013. godine, a druga faza, „EU-Beautiful Kosovo II“, je započeta početkom 2014. godine i uspešno je sprovedena do septembra 2016.¹⁰⁷

Ovaj program je koordiniran sa kosovskim institucijama i rezultirao je velikim brojem ulaganja u mnogim opštinama na Kosovu u infrastrukturne projekte, javne zgrade, škole, sportske terene i drugo.

Među mnogim projektima na nacionalnom nivou korisnici ovog programa su bili i lokaliteti kulturnog nasleđa srpske zajednice, kao npr:

- Obnova crkve Svetе Petke u selu Laplje Selo, Gračanica - Ukupno ulaganje: 98.425 evra;
- Izgradnja parohijskog doma u selu Dobrotin, Gračanica - Ukupno ulaganje: 138.696 evra (131.419 evra doprinos EU-UN i 7.277 evra doprinos opštine);
- Izgradnja ograde u manastiru Svetih Arhangela u Prizrenu - Ukupno ulaganje: 9.063 evra (doprinos EU-UN);;
- Rekonstrukcija krova crkve Svetog Stefana u manastiru Banjska u Zvečanu - Ukupno ulaganje: 46.421 evra (doprinos EU-UN);
- Izgradnja kuće za goste i obnova dvorišta u manastiru Draganac na Novom Brdu - Ukupno ulaganje: 186.787 evra (177.579 evra doprinos EU-BK II i 9.208 evra doprinos opštine);
- Izgradnja stepeništa i trga u dolini Gradine u Zubinom Potoku - Ukupno ulaganje: 184.742 evra (doprinos EU-BK II);
- Izrada pešačkih staza prema zamku Zvečane - Ukupna investicija: 105.412 evra (103.281 evra kao doprinos EU-BK II i 2.131 evra kao opštinski doprinos);

Slika 8: Obnova crkve Svetog Petka u Gračanici (Izvor: EU)

¹⁰⁷ IOM, „EUBeautiful Kosovo I Catalogue (in EN, ALB, SRB), EUBeautiful Kosovo II Catalogue (in EN, ALB, SRB), https://kosovo.iom.int/eu_beautiful_kosovo, pristupljeno dana 27. 1. 2021.

Slika 9: Međunarodna međuverska konferencija od 2015.godine

3.11. Promovisanje mira i međuverskog dijaloga na Kosovu (od 2013. do 2016)

Kosovske institucije, u saradnji sa raznim međunarodnim akterima i lokalnim i međunarodnim verskim liderima, već nekoliko godina promovišu međuverski dijalog kao vrednost kroz razne međunarodne konferencije.

U organizaciji Misije Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) na Kosovu 2013. godine, konferencija o međuverskom dijaluču je započela učešćem predstavnika muslimanske, srpske pravoslavne, katoličke, protestantske i jevrejske zajednice na Kosovu. Verski poglavari razgovaraju o zaštiti verskog nasleđa, imovinskih prava i zakonskih okvira za versku slobodu.¹⁰⁸

Četvrta međunarodna međuverska konferencija na Kosovu u Prištini je, 2015. godine, postavila nova dostignuća za globalni doseg putem društvenih medija, učešća mlađih, rodne ravноправnosti i raznolikosti. Trodnevni događaj pod nazivom „Međuverski dijalog u doba društvenih medija: Omogućavanje agenata promena protiv nasilnog ekstremizma i govora mržnje“ je bio usredsređen na raspravu o temama putem multidisciplinarnog pristupa i razvoja sredstava za poboljšanje društ-

venog aktivizma protiv verskog ekstremizma. Delegati su bili globalni verski poglavari, ministri i visoki vladini zvaničnici, preduzetnici, međunarodni predstavnici i članovi civilnog društva.

Uvodnu reč predsednice Kosova, Atifete Jahjaga, je pratilo uvodno inspirativno obraćanje, pozdravljenio od strane rabina Michaela Melchiora, glavnog rabina Norveške. Prisutnima su se obratili i kosovski verski poglavari, među kojima su bili i g. Ejup Ramadani iz Islamske zajednice Kosova; Dr. Don Lush Gjergji iz Katoličke crkve na Kosovu; Otar Sava Janjić, pravoslavna crkva; Pastor Driton Krasniqi, Protestantska evangelička crkva Kosova; Sheh Lulzim Shehu, Sufijska unija kosovskih tarikata; g. Votim Demiri, Jevrejska zajednica Kosova; Baba Mumin Lama, zajednica Bektaši na Kosovu.¹⁰⁹

Generalna sekretarka Organizacije Europa Nostra, Sneška Quaedvlieg-Mihailović, je, 18. i 19. marta 2016. godine, posetila Kosovo i govorila na Međunarodnoj međuverskoj konferenciji održanoj u istorijskom gradu Prizrenu, koja je organizovana da se poklopi sa posetom Njegovog Visočanstva princa Čarlsa Velsa zemlji, u okviru Kraljevske turneje po zapadnom Balkanu. Ova konferencija je bila usredsređena na značaj kulturnog nasleđa kao sredstva za ekonomsku i socijalnu obnovu. Generalna sekretarka Europa Nostra je bila među panelistima na sednici kojoj je prisustvovao princ.¹¹⁰

108 Religious communities in Kosovo meet for interfaith dialogue, 2013, <https://www.aa.com.tr/en/politics/religious-communities-in-kosovo-meet-for-interfaith-dialogue/218000>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

109 Ministarstvo inostranih poslova i dijaspora, https://mfa-ks.net/al/politika_single/3263, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

110 Europa Nostra, HRH the Prince of Wales and Europa Nostra's Secretary General promote heritage protection in Kosovo, 2016, <https://www.europanos.org/>

Slika 10: Zvanični doček princa Charles i vojvotkinje Cornwalla na Kosovu i međunarodna konferencija (Izvor: Telegraf i Europa Nostra)

3.12. Programi UNDP-a za zaštitu i rehabilitaciju kulturnog nasleđa (2016-20)

Projekat izgradnje poverenja putem Kosovske kulturne zaštite (CBCPK) imao je za cilj jačanje poverenja među zajednicama i poštovanje kulturnog identiteta i kulturnog nasleđa. Aktivnosti u okviru projekta su sprovedene angažovanjem svih zajednica u zaštiti i promociji bogatog i raznolikog kulturnog nasleđa Kosova. Blisko saradujući sa opštinskim zvaničnicima i verskim zajednicama, ovaj projekat koji finansira EU, je usredsređen na obnavljanje, poboljšanje i rehabilitaciju odabranih lokacija i uspostavljanje mehanizama za zaštitu i očuvanje kulturnog nasleđa. Projekat je takođe imao snažnu komponentu angažovanja mlađih i imao je za cilj podizanje svesti o kulturnoj raznolikosti i podeljenu odgovornost za zaštitu i promociju kulturnog nasleđa. U bliskoj saradnji sa EULEX-om, projekat je takođe podržao razvoj kapaciteta Kosovske policijske jedinice za zaštitu kulturnog i verskog nasleđa.¹¹¹

U okviru ovog programa sprovedene su razne aktivnosti i ulaganja u lokalitete nasleđa u zemlji, a ovi specifični rezultati su postignuti za kulturno nasleđe srpske zajednice na Kosovu:

- Srpska pravoslavna crkva Svetog Nikole - Obnova dvorišta (Kamenica) - Ukupno ulaganje: 30.576,12 evra;

- Obnova kapele Srpskog pravoslavnog groblja (Lipljan) - Ukupno ulaganje: 36.517,75 evra;
- Obnova i rekonstrukcija ograde na Srpskoj pravoslavnoj crkvi Svetе Flore i Laure (Lipljan) - Ukupno ulaganje: 57.300,50 evra;
- Sanacija i očuvanje multietničkog gradskog groblja (Gnjilane) - Ukupno ulaganje: 135.374,24 evra;
- Rekonstrukcija zvona u Srpskoj pravoslavnoj crkvi (Uroševac) - Ukupno ulaganje: 27.056,50 evra;
- Obnova i sanacija crkve Svetog Nikole (Gnjilane) - Ukupno ulaganje: 97.476,94 evra;
- Renoviranje Sokolove džamije i uređenje dvorišta crkve Svetе Marije (Orahovac) (navedeno kao kulturno nasleđe) - Džamija i crkva su navedeni kao poseban projekat i zbog zajedničkog finansiranja nisu podeljeni. Ukupno ulaganje: 48.695,00 evra;
- Postavljanje nadzornih video kamera u Srpskoj pravoslavnoj crkvi Uroševca i Pećkoj patrijaršiji. - Ukupno ulaganje: 71.446,00 evra;

Slika 11: Crkva svetog Arhanđela sa novim mostom (Izvor: UNDP)

---

¹¹¹ tra.org/hrh-prince-wales-europa-nostras-secretary-general-promote-heritage-protection-kosovo/, pristupljeno dana 28. 1. 2021.
111 UNDP Kosovo, Confidence Building through Cultural Protection in Kosovo, 2020, https://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/operations/projects/democratic_governance/confidence-building-through-cultural-protection-in-kosovo.html, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

UNDP je takođe sproveo projekat „Dijalog među zajednicama kroz sveobuhvatno očuvanje kulturnog nasleđa“ od 2018. do 2020. godine, kao drugu fazu navedenog projekta. Među rezultatima koji imaju direktnu korist od kulturnog nasleđa Srpske pravoslavne crkve možemo istaći:

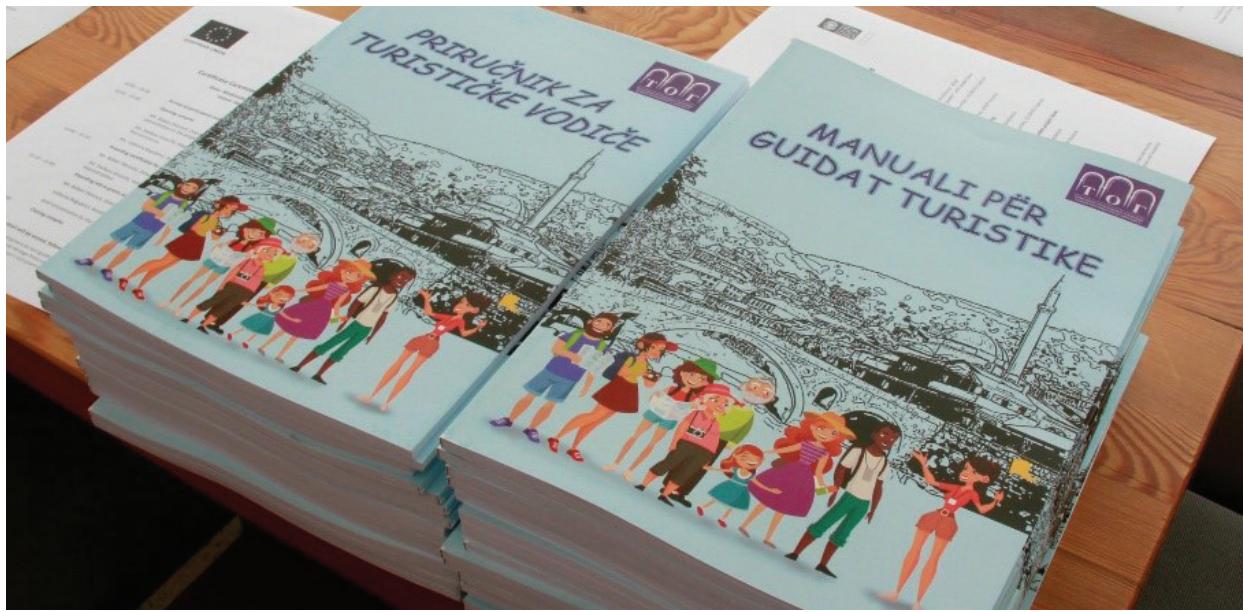
- Prilagođavanje/premeštanje mosta i proširenje pristupnog puta manastiru Svetog Arhanđela u Prizrenu¹¹²
  - Opremanje 6 lokaliteta CCTV kamerama radi bolje zaštite mesta¹¹³, i
  - Opremanje 6 lokaliteta CCTV kamerama radi bolje zaštite mesta.¹¹⁴

3.13. Izgradnja kapaciteta turističkih vodiča različitih etničkih grupa (2019)

Turistička organizacija Gračanice (TOG) je, putem granta UNDP-a na Kosovu 2019. godine, imala za cilj očuvanje kulturnog nasleđa putem razvoj lokalnog turizma. Organizacija je razvila kriterijume za obuku, uključujući dva stručnjaka iz različitih etničkih grupa (prof. Dr. Branko Krasojević i prof.

Zekë Çeku), koji će organizovati obuke, sprovesti praktične analize na terenu i izraditi Priručnik za turističke vodiče. Projekat je obučio 27 učesnika iz različitih etničkih grupa i mesta (16 Srba, 11 Albanaca i 1 Turčina) na intenzivnom kursu obuke za turističke vodiče. Nakon obuke, je dodeljeno pet mikro-granta za pet učesnika koji su razvili inovativne ideje i osećaj razvoja lokalnog turizma. Projekat TOG-a „Izgradnja kapaciteta za turističke vodiče na Kosovu“ deo je finansijske pomoći iz projekta „Dijalog među zajednicama kroz sveobuhvatno očuvanje kulturnog nasleđa“ koji sprovodi UNDP na Kosovu, a primenjuje instrument Evropske unije koji doprinosi miru i stabilnosti (IcSP).¹¹⁵

Štaviše, organizacija GUIDEKS (Udruženje turističkih vodiča Kosova) nakon uspostavljanja kontakata sa Turističkom organizacijom Gračanice pozvala je turističke vodiče sa ove obuke da se pridruže ovoj organizaciji. Danas GUIDEKS ima preko 70 članova širom Kosova, sa misijom zaštite i promocije profesije turističkih vodiča zemlje, a među njima ima i članova srpske zajednice i drugih zajednica.¹¹⁶

Slika 12: U okviru ovog projekta proizведен je Priručnik za turističke vodiče na tri jezika: albanski, srpski i engleski

112 UNDP Kosovo, Cultural Heritage in Kosovo – before and after, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=lw1kd2KoYU4>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

113 U istom delu

114 Bugnion de Moreta Christian, Final External Evaluation of the „Inter-Community Dialogue through Inclusive Cultural Heritage Preservation”, (UNDP, 2020),
<https://erc.undp.org/evaluation/evaluations/detail/12363>, pristupljeno dana 28.1.2021.

115 UNDP Kosovo, NGOs embark on promoting Dialogue through Cultural Heritage, 2018, <https://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/presscenter/articles/2018/12/19/ngos-embark-on-promoting-dialogue-through-cultural-heritage.html>, pristupljeno dana 28.01.2021.

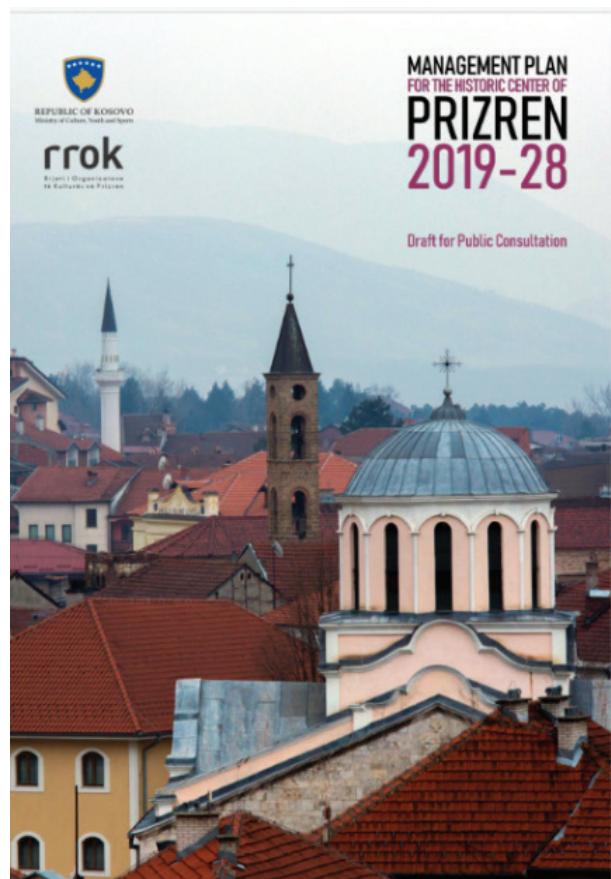
116 https://guideks.org, dostupno 28.01.2021.

3.14. Plan upravljanja Istorijskim centrom Prizrena (2020)

Ministarstvo kulture, omladine i sporta, odnosno ministarka Vlora Dumoshi, je krajem 2020. godine potpisala odluku o odobravanju Plana upravljanja Istorijskim centrom Prizrena (PUICP). Ovaj plan je rezultat dugogodišnjih npora institucija i civilnog društva u Prizrenu za zaštitu i razvoj istorijskog centra grada.

Svrha PUICP-a je da definiše strateške politike zaštite, administracije i savremenog održivog razvoja Istorijskog centra Prizrena. Ovaj istorijski centar je, prema važećem zakonodavstvu, identifikovan kao područje očuvanja arhitekture, vlasništvo kulturno-istorijskog nasleđa pod trajnom zaštitom i kao posebno zaštićeno područje sa vrednostima od lokalnog, državnog i međunarodnog interesa.¹¹⁷

Veoma važan element ovog plana je sveobuhvatan pristup tokom procesa izrade nacrta na kome se radilo tokom perioda od 2017. do 2019. Projekat je, putem različitih oblike komunikacije, kao što su neformalni sastanci, formalni sastanci, konsultativni sastanci sa raznim grupama društva, radionice, konsultovao preko 100 zainteresovanih strana sa pravima, obavezama i interesima u oblastima zaštite, očuvanja, promovisanja i društveno-ekonomski upotrebe Istarskog centra grada.¹¹⁸ Deo zainteresovanih strana uključenih u proces bio je i predstavnik Srpske pravoslavne crkve, član Saveta za kulturno nasleđe ICP-a.

Slika 13: Naslovica Plana upravljanja Istorijskim centrom u Prizrenu
(Izvor: EC Ma Ndryshe)

---

117 Odobrava se Plan upravljanja Istorijskim centrom Prizrena, <https://www.ecmandryshe.org/?page=1,17,737>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

118 https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=40669, pristupljeno dana 28.1.2021.

3.15. Promocija kosovskog turizma u odnosu na pravoslavno nasleđe (2020)

Među kosovskim stručnjacima i stvaraocima politike postoji konsenzus da će, sve dok se turizam ne smatra prioritetnom oblašću, razvoj sektora i njegov uticaj na ekonomski rast Kosova i dalje biti ograničeni. Turizam je uređen zakonom na centralnom nivou, ali njemu nedostaje razvojna strategija. Istovremeno, odgovornost za taj sektor je prepuštena Ministarstvu trgovine i industrije, a njime upravljaju samo tri službenika koji takođe čine Odsek za turizam.¹¹⁹

Turizam nudi dobar potencijal za uključivanje srpskih manjina u intervencije. Turistički operateri za strane turiste će biti ohrabreni da uključe letnje puteve u Orahovcu, Brezovici i Zubinom Potoku, oblastima sa već razvijenom turističkom industrijom i izborom atrakcija i aktivnosti. Dva glavna verska spomenika u zapadnom regionu, manastir Dečani i Pećka patrijaršija, su uključena u turističku ponudu, ali saradnju treba proširiti. Takođe, uspostavljeni su kontakti sa Outdoor In-om, turističkim operatorom u Zubinom Potoku, koji već ima neke proizvode planinskog turizma na severu Kosova.¹²⁰

Kosovska agencija za podršku investicijama i preduzetništву (KIESA), koja deluje pri MTI-u, je u objavama i promotivnim video snimcima Kosova uključila i spomenike Srpske pravoslavne crkve, kao deo turističkih paketa.¹²¹

Na žalost, iako sektor nije razvijen, predstavljanje lokaliteta srpske zajednice, ne isključujući i druga mesta na Kosovu, kako od strane zvaničnih institucija, tako i turističkih operatera, u mnogim slučajevima ima profesionalnih grešaka, a u nekim slučajevima ih osporavaju i predstavnici KOS-a. Ovo odražava tipično stanje nedostatka komunikacije i neefikasnosti zajedničkog rada zainteresovanih strana u razvojne svrhe, kao što je turizam.

The Mosque and Church in Ferizaj

A rare sight, the Mosque of Mulla Veseli and the St. Uroš Orthodox Cathedral share the same yard in the center of Ferizaj. The mosque was built in 1894 and reconstructed in 1941, while the church was constructed in 1927. Neither was destroyed during the war in 1999, although the church did suffer damage during riots in 2004.

Slika 14: Deo od publikacije "Kosovo, a diamond in the rough"

3.16. Osporeni put manastira Dečane (2020)

Jedna od tema o kojoj se najviše govorilo tokom prošle godine, je nesumnjivo bila izgradnja puta Dečane-Plav (Crna Gora), projekat koji su pokrenule Vlada Kosova i Opština Dečane. Ovaj projekat je izazvao puno protivljenja i javne rasprave na Kosovu, zato što je Opština Dečane insistirala na izgradnji puta kojem se u početku suprotstavljao manastir Dečane, a putni pravac je prolazio kroz zaštićeno područje manastira Dečani.

Iguman manastira Dečani, Sava Janjić, je rekao za Glas Amerike, da izgradnja ovog puta krši kosovski Zakon o specijalnim zaštićenim područjima: „Ideja je da se izgradi autoput koji praktično vodi od Dečana do Plava, a to je put međunarodnih i tranzitnih pravaca. Zakonom su u posebnim zaštićenim područjima takvi putevi zabranjeni zbog posledica po životnu sredinu, buke, gustog saobraćaja, zagađenja i drugih posledica. Tadašnja kosovska vlada je, 2014. godine, pronašla rešenje za izgradnju obilaznice, koja bi prešla na drugu stranu planine duž zaštićenog područja i zatim se priključila na put, na mestu gde se zaštićeno područje završava. Ovo je bilo prihvatljivo rešenje i za međunarodnu zajednicu i za nas.“ On kaže da su radovi u suprotnosti sa odlukom Ustavnog suda koji je priznao vlasništvo nad manastirom na oko 22 hektara zemlje okolo, odlukom koja je, prema rečima gospodina Ramosaja (gradonačelnika Dečana)

119 Ministarstvo trgovine i industrije, „Profil sektora turizma”, 2014, <https://kiesa.rks-gov.net/desk/inc/media/86E95F79-EEF6-4B2B-B1CC-A0317678A3AD.pdf>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

120 PPSE Promoting Private Sector Employment „Turizam na zapadnom Kosovu - Izveštaj o strategiji tržišta” , 2015.

121 Izdanja: „Kosovo, a diamond in the rough”, „Kosovo Toursit Map” i promotivni video „Kosovo Ready For You to Visit”, <https://www.youtube.com/watch?v=3X-SBC2lryE>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

Slika 15: Sastanak Saveta za sprovođenje i nadgledanje 9. novembra 2020. godine

na), politička i krši interese stanovnika Dečana122.

Jedna od prvih reakcija premijera Kosova, Avdullahu Hotića, na ovaj sporni projekat je bila reakcija na Facebook-u, izjavivši: „Bez izazivanja buke u televizijskim studijima, izgradićemo put Dečane-Plav u uskoj saradnji sa Dečanim i svim drugim nadležnim institucijama, poštujući zakone države Kosovo. Buka nije rešenje za zabrinutosti naših građana, već rad, zalaganje i poštovanje zakonskih i ustavnih normi“.123

Pored manastira Dečani, reagovala je i ambasada Sjedinjenih Država na Kosovu, davanjem zajedničke izjave zemalja Quinte u vezi sa radovima koji se izvode na području manastira Dečani. „U četvrtak, 27. avgusta 2020, ambasadori Francuske, Nemačke, Italije, Engleske i SAD su, zajedno sa predstavnicima EU-a, KFOR-a i OEBS-a, posetili region Dečana, na putu radi utvrđivanja činjenica. Posebno su se sastali sa gradonačelnikom Bashkimom Ramosajem i ocem manastira Dečani, Savom Janjićem. Pozivamo strane da striktno primene zakone Kosova, posebno Zakon o specijalnim zaštićenim područjima iz 2008. godine, i da rešavaju bilo kakve zabrinutosti u okviru Saveta za nadgledanje primene (SNP), pre nego što preduzmu bilo kakve mere.

Dalje, apelujemo na kosovske vlasti da primene odluku Ustavnog suda, od 19. maja 2016. godine, po pitanju spora oko zemlje u Dečanu. Na kraju, tražimo od Vlade Kosova da brzo reši pitanje radova na putevima u skladu sa gore navedenim”, navodi se u izjavi.¹²⁴

Nakon intenzivnog perioda pregovora i sastanaka, 12. novembra 2020. godine, postignut je dogovor o projektovanju, izgradnji i korišćenju puteva koji prolaze kroz posebnu zaštićenu zonu manastira Dečani. Ovo je najavljen saopštenjem za medije Kancelarije premijera, sporazum za koji kaže da je postignut uz posredovanje premijera Avdullah Hotija i uz podršku ambasadora Italije Nicole Orlanda i komandanta KFOR-a, generala Michelea Risija.

Prema saopštenju, ovaj sporazum je rezultat višemesecnih razgovora, konstruktivnih i plodonosnih, između opštine Dečani i predstavnika pravoslavne crkve u manastiru Dečani. „Stalni mehanizam za sprovođenje i nadzor (Savet za sprovođenje i nadgledanje) zasnovan na Zakonu o specijalnim zaštićenim zonama (br. 03/L-039) je usvojio uslove ovog Sporazuma i time dao zeleno svetlo za dogovorene radnje sprovođenja. Premijer Republike Kosovo, g. Avdullah Hoti, se od početka zalagao da pomogne u pronalaženju

122 <https://kallxo.com/lajm/sava-janic-nertimi-i-rruges-ne-decan-bie-ndesh-me-ligjin-per-zonat-e-posacme-e-te-mbrojtura/>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

123 https://kallxo.com/lajm/qeveria-nuk-zbrapset-nga-vendimi-per-ndalimin-e-punimeve-decan-plave/, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

124 <https://kallxo.com/lajm/vendet-e-quint-it-dalin-me-deklarate-te-perbashket-lidhur-me-punimet-ne-zonen-e-manastirit-te-decanit/>, pristupljeno dana 28. 1. 2021.

najboljeg i najprihvatljivijeg rešenja, koje pomaže slobodnom kretanju građana, kao zagarantovanu slobodu, ali i da poštuje i štiti versko i kulturno nasleđe te zone", kaže se u saopštenju.

Međutim, Kancelarija EU-a na Kosovu je saopštila da je 9. novembra održan sastanak Saveta za sprovođenje i nadgledanje (SSP), koji je odobrio aranžman za rehabilitaciju puteva u opštini Decani. „SSP je usvojila Sporazum za rehabilitaciju puteva u opštini Dečane, poštujući odgovarajući Zakon Kosova br. 03/L-039 o specijalnim zaštićenim područjima (SZP) od 15. juna 2008. godine. Sporazum uključuje sinhronizovan/istovremeni razvoj dva puta, međunarodne obilaznice van granica SZP-a i lokalni put unutar SZP-a. Ovo ima za cilj promociju odnosa među zajednicama putem zaštite verskog i kulturnog nasleđa i jačanje ekonomskog razvoja u opštini Dečane i regionu”, kaže se u saopštenju.¹²⁵

Pored teme o izgradnji puteva, koja je gore obrađena, pitanje koje još nije rešeno ima veze sa imovinskim kontekstom sprovođenja odluke Ustavnog suda, kojom se manastiru Dečani dodeljuje pravo vlasništva, odluka koju opština Dečane još uvek nije sprovedla. Reakcije na nedostatak sprovođenja ove odluke su dali predstavnici misije EU-a na Kosovu, američke ambasade i međunarodne zajednice. U izjavi američkog ambasadora na Kosovu, Philipa S. Kosnetta, zatražio je da Kosovo sproveđe odluku Ustavnog suda Kosova, za zemljište Manastira Dečanit.¹²⁶ „Četiri godine su preduge. Poštovanje sudske odluke nije opcionalno, već obvezno. Institucije moraju odmah sprovesti odluku o zemljištu manastira Dečani”, napisao je Kosnett.

Aludirajući na dobru pravnu osnovu na Kosovu, ova činjenica oslikava nedostatak sprovođenja zakona i odluke Ustavnog suda u vezi sa imovinom manastira Dečani, koja nije sprovedena već pet godina.

3.17. Manastir Dečani, na preliminarnoj listi 12 najugroženijih dobara evropskog nasleđa za 2021. godinu (2020)

Europa Nostra je Panevropsko udruženje kulturnog nasleđa koje predstavlja organizacije građana, koje rade na očuvanju evropskog kulturnog i prirodnog nasleđa. Ova organizacija je glas ovog pokreta za odgovarajuće međunarodne organe, posebno za Evropsku uniju, Savet Evrope i UNESCO. Više od 50 godina je ova organizacija poznata kao najreprezentativnija organizacija nasleđa u Evropi sa članovima iz preko 40 različitih zemalja. Krajem 2020. godine, Europa Nostra je uključila manastir Dečani u program 12 najugroženijih imanja evropskog nasleđa za 2021. godinu. Objavila je preliminarnu listu za 12 lokacija evropskog nasleđa izabranih za program „7 najugroženijih u 2021”, programa čiji je deo i manastir Dečani.¹²⁷ Europa Nostra, pored svog opisa manastira i okoline, kao i činjenice da je posle rata čuvan od strane KFOR-a 24 sata dnevno, naglašava da manastir Dečani nije izbegao napade, kako se navodi u saopštenju ove institucije, lokalnih ekstremista, povezujući ih i sa ISIS-om. „Od juna 1999. godine, manastir Decani je bio 24 časa dnevno pod zaštitom mirovnih snaga KFOR-a pod upravom NATO-a. Uprkos tome, manastir je bio meta četiri minobacačka napada lokalnih ekstremista tokom perioda od 1999. do 2007. godine, kao i pokušaj terorističkog napada ISIS-a, 2016. godine, nanoseći lako popravljivu štetu. Istovremeno, manastir sa svojom posebno zaštićenom zonom se suočava sa ozbiljnim pretnjama po životnu sredinu. Opštinski prostorni plan nije u skladu sa strogim pravilima zaštite svetskog nasleđa UNESCO-a ili odgovarajućim nacionalnim zakonima i propisima. Stalno postoji opasnost od izgradnje neodgovarajućih urbanih objekata u blizini manastira, kao i rizik od eksproprijacije zemljišta koje pripada manastiru Dečani. Naročito je opasan plan da se u blizini kapija manastira izgradi veliki međunarodni autoput”, kaže se u saopštenju „Europa Nostra¹²⁸”.

Iako je spor izgradnje puta Dečani-Plav već dobio epilog (pojedajte gornji primer), efekat tokom čitave godine za dotični sporni projekat, zagovaranje predstavnika Srpske pravoslavne crkve, nedostatak informacija sa terena i politizacija nasleđa su uticali da ovo pitanje bude pokrenuto do Europa

125 <https://kallxo.com/lajm/arrihet-marreveshja-per-perdorimin-e-rrugeve-qe-kalojne-prane-manastirit-te-decanit/>, pristupljeno dana 28. 1. 2021..

126 <https://kallxo.com/lajm/kosnett-kerkon-qe-menjehere-te-zbatohet-vendimi-i-kushtetueses-per-manastirin-e-decanit/> pristupljeno dana 29. 1. 2021.

127 Europa Nostra, Decani Monastery, Kosovo* – 7 Most Endangered, <http://7mostendangered.eu/sites/decani-monastery-kosovo/>, pristupljeno dana 21. 1. 2021.

128 U istom delu.

Nostre. Nažalost, do sada (februar 2021) nije bilo reakcija institucija Kosova na radnje i obrazloženja „Europa Nostra“ za uvrštavanje manastira Dečani na spisak 12 najugroženijih evropskih spomenika za 2021. godinu.

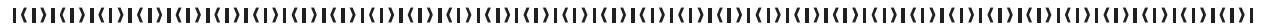
Slika 16: Pogled na veb stranicu Europa Nostra i 12 ugroženih spomenika

3.18. Rekapitulacija

Primeri predstavljeni u ovom poglavlju jasno pokazuju projekte sa sveobuhvatnim pristupom i pozitivnim uticajem, ali i one sa negativnim efektima i rezultatima. Pozitivni primeri se moraju praktikovati i promovisati u budućnosti, kako od centralnih institucija, lokalnih kosovskih, tako i od verskih zajednica u zemlji. Promocija mira i međuverski dijalog se treba nastaviti snažno i sa konkretnim projektima, rad započet 2013. godine.

Nepobitna je činjenica da je većina kapitalnih projekata u oblasti kulturnog nasleđa na Kosovu izvršena uz finansijsku pomoć strateških partnera međunarodnih organizacija, jer projekti ove prirode imaju velike troškove za zemlju u kojoj javni budžet nije dovoljan da reši problem potrebe sektora. Ovde možemo reći da su imanja kulturnog nasleđa srpske zajednice dobila značajnu kolичinu podrške u odnosu na druge lokalitete na Kosovu. Vredi napomenuti da su ovi projekti, finansirani iz međunarodnih fondova, takođe poslužili kao platforma za saradnju i komunikaciju između centralnih i lokalnih institucija Kosova, lokalnih NVO-a, verskih zajednica, uključujući zajednice Srpske pravoslavne crkve.

U negativnim slučajevima, poput posledica nereda iz marta 2004. godine, primećuje se finansijski doprinos institucija Kosova, jer u vandalizmu ili pljački pravoslavnih crkava uvek imamo osuđujuće izjave čelnika države Kosova, uključujući međunarodne predstavnike. Vredi pomenuti razvoj kapaciteta jedinica Policije Kosova za zaštitu kulturnog i verskog nasleđa.

4. EKSTRATERITORIJALNOST U KONTEKSTU DIJALOGA O NORMALIZACIJI ODNOŠA IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE

Iako ovo istraživanje nema za cilj da obrađuje kulturno nasleđe sa političkog gledišta, zato što se smatra da je politika u ovoj temi mnogo „doprinela i zloupotrebila”, neizbežno je i nepremostivo analizirati pitanje kulturnog nasleđa bez pominjanja „mnogo pričane” teme o ekstrateritorijalnosti Srpske pravoslavne crkve.

Politički akteri na Kosovu i u Srbiji, ali i drugi predstavnici obeju zemalja „nezvanično“ predviđaju da bi ova tema mogla da se nađe na dnevnom redu procesa dijaloga o normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije, dijaloga koji je EU pokrenula još od 2011. godine i koji je u početku bio dijalog u tehničkom obliku, ali je sada prešao u politički oblik.

4.1. Pozadina procesa dijaloga između Kosova i Srbije i ekstrateritorijalnost

Proglasenjem nezavisnosti, 17. februara 2008. godine, Republika Kosovo je postala najmlađa država u Evropi. Kosovo teži članstvu u NATO-u, Ujedinjenim nacijama i Evropskoj uniji. Do danas je priznato od strane 117 različitih država.¹²⁹ ¹³⁰

Vlada Srbije ne priznaje Kosovo kao suverenu državu i još uvek osporava takvu odluku. U julu 2010. godine predmet srpske Vlade pred Međunarodnim sudom pravde (MSP) je propao, kada Sud odlukom nije proglašio kršenje međun-

arodnog prava proglašenje nezavisnosti Kosova, dana 17. februara 2008. godine.¹³¹

Nakon davanja savetodavnog mišljenja Međunarodnog suda pravde (MSP) o aktu proglašenja nezavisnosti Kosova, Generalna skupština Ujedinjenih nacija je, 9. septembra 2010. godine, usvojila rezoluciju koju su sponzorisale tadašnje 27 zemlje Evropske unije i Srbija, koja je otvorila put za početak dijaloga između Kosova i Srbije, kojim posreduje EU. Ova rezolucija, koju je konsenzusom usvojila Generalna skupština UN-a, pozdravila je mišljenje MSP-a i pozdravila je spremnost Evropske unije da posreduje procesu dijaloga između Kosova i Srbije, ističući da će ovaj proces služiti kao faktor mira, bezbednosti i stabilnosti u regionu. Rečeno je da taj proces promoviše saradnju, poboljšava život građana i pomaže obema zemalja da napreduju na svom putu ka Evropskoj uniji.

Shodno tome, 10. marta 2011. godine, Skupština Kosova je usvojila rezoluciju kojom daje mandat Vladi Republike Kosovo da započne tehničke razgovore sa Srbijom i od nje traži da neprekidno izveštava o toku procesa. Ovom rezolucijom, Skupština Republike Kosovo, je takođe obavezala izvršnu vlast da predstavi osnovni dokument za dijalog u zakonskim rokovima, navodeći opšta načela tehničkog dijaloga, ciljeve i pitanja o kojima se ne može pregovarati. Pored tehničkih, krajem 2012. godine, su započeti i politički razgovori za normalizaciju odnosa. Skupština Kosova je, 18. oktobra 2012. godine, usvojila novu rezoluciju kojom je podržala početak

129 Ministarstvo inostranih poslova i dijaspre, Lista priznanja, <https://www.mfa-ks.net/politika/484/lista-e-njohjeve/484>, pristupljeno dana 2. 2. 2021.

130 Zaključno sa 4. septembrom 2020. godine, 98 od 193 (51%) država članica Ujedinjenih nacija (UN), 22 od 27 (81%) država članica Evropske unije (EU), 26 od 30 (87%) država članica NATO-a i 33 od 57 (58%) zemalja članica Organizacije za islamsku saradnju je priznalo Kosovo

131 INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE: Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo, 22 July 2010 <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/16010.pdf>, pristupljeno dana 26. 1. 2021.

političkog dijaloga, ponovo dajući mandat Vladi Kosova da rukovodi ovim procesom.

Dijalog sa Srbijom karakterišu povremeni prekidi i odlaganja, kao rezultat tenzija, bilo unutrašnjih ili čak između dveju zemalja. Nacionalni izbori u obe države su, posebno tokom 2014. godine, prouzrokovali veliki zastoj u odvijanju dijalog-a. Konačno, dijalog je obustavljen rezolucijom Skupštine Kosova, marta 2017. godine, nakon hapšenja Ramusha Haradinaja, 4. januara 2017. godine u Francuskoj.

Do sada je postignuto preko 23 sporazuma na tehničkom i političkom nivou. Većina ovih sporazuma je rešavala pitanja od značaja za život građana, koja su imala za cilj raspuštanje srpskih paralelnih struktura na Kosovu, širenje vladavine zakona širom zemlje i konsolidaciju međunarodnog subjektiviteta na Kosovu. Međutim, njihovo sprovođenje nije bilo zadovoljavajuće, zbog same prirode sporazuma i nespremnosti strana, posebno Srbije da poštuju postignute sporazume.¹³²

Proces dijaloga se odvijao sa velikom kontroverzom i polarizacijom političke scene. Nedostatak transparentnosti i davanja odgovornosti karakterišu ovaj proces od samog početka. Stoga je nedavno artikulisana potreba za opštim političkim konsenzusom po ovom pitanju. Očekuje se da će završna faza dijaloga biti krunisana postizanjem pravno obavezujućeg sporazuma između strana, a EU je u najnovijoj strategiji Evropske komisije jasno navela da je put ka EU-u za obe strane povezan sa ovim procesom.¹³³

Planirano je da se sastanci strana, u okviru procesa dijaloga za normalizaciju odnosa, nastave 27. juna 2020. godine, pod vođstvom SAD-a. Ovaj sastanak je otkazan nakon obaveštenja o optužnicima za ratne zločine protiv predsednika Kosova, Hashima Thaćija.¹³⁴ PNekoliko meseci kasnije, tačnije 4. septembra 2020. godine, premijer Kosova, Avdullah Hoti, i predsednik Srbije, Aleksandar Vučić, u prisustvu predsednika Sjedinjenih Američkih Država, Donalda Trumpa, su potpisali Sporazum o ekonomskoj normalizaciji u Beloj Kući (Vašington, SAD). Dogovorili su se da sprovedu

niz već postignutih sporazuma, poput Sporazuma o autoputu između Kosova i Srbije, Sporazum o Železnici i avio saobraćaju.¹³⁵ Deo Sporazuma iz Vašingtona koji pominje kulturno nasleđe, kaže: „Obe strane se obavezuju da će štititi i promovisati versku slobodu, uključujući i ponovni početak međuverske komunikacije, zaštite verskih lokaliteta i sprovođenja sudskih odluka koje su povezane sa Srpskom pravoslavnom crkvom...”¹³⁶

U retrospektivi, u okviru procesa dijaloga, iz 2019. godine, se ne pominje otvaranje teme o kulturnom nasleđu ili čak ekstrateritorijalnosti Srpskih pravoslavnih crkava. To se dokazuje i dokumentom predsednika Hashima Thaćija, koji je upućen državnoj delegaciji Kosova.¹³⁷ U pismu u kojem se osvrće upravo na ovu temu se navodi:

„Ovo je tema koja posebno zanima EEAS i naravno Srbiju. Predstavnici gospođe Mogherini, uprkos našim objašnjenjima o sekularnom karakteru države Kosovo i Ustavu Republike Kosovo, insistiraju na tome da bi bilo dobro da, putem izmene Ustava Kosova (nakon ratifikacije eventualnog pravno obavezujućeg sporazuma između Kosova i Srbije), bude garantovano pravo i privilegije Srpske pravoslavne crkve na Kosovu i da se u Ustavu precizira da je sedište ove Crkve u Beogradu. Mi smo argumentovali da se tražene garancije mogu rešavati samo zakonskim promenama u odgovarajućim zakonima koji obuhvataju ovu oblast. Međutim, u vezi sa statusom Srpske pravoslavne crkve na Kosovu, u kancelariji gde Mogherini, preovladava uverenje da je Prilog V sveobuhvatnog predloga predsednika Ahtisaarija i pravnog okvira Kosova, koji odražava ovaj predlog, vrlo dobra/odgovarajuća pravna osnova za prilagođavanje statusa Srpske pravoslavne crkve na Kosovu.”¹³⁸

Na temu kulturnog nasleđa, a posebno izrazu ekstrateritorijalnosti (kao teritorijalni koncept), pre sastanka u Vašingtonu, premijer Kosova, Avdullah Hoti, je izjavio da .... Teritorijalni integritet Republike Kosovo je neosporan. Dogovori se moraju postići uzajamnim priznavanjem”¹³⁹.

¹³² Kosovski demokratski institut, „Kratka analiza: Dijalog između Kosova i Srbije: izazovi i put dalje”, (Priština; 2018), str. 5..

¹³³ U istom delu

¹³⁴ <https://www.dw.com/sq/d%C3%ABshton-takimi-n%C3%AB-shba-kryeministri-hoti-anuloi-pjes%C3%ABmarrjen/a-53934884>, pristupljeno dana 26. 1. 2021

¹³⁵ <https://www.evropaelire.org/a/linja-ajrroe-izraeli-marreveshja-shtepia-e-bardhe/30820613.html>, pristupljeno dana 26. 1. 2021..

¹³⁶ <https://www.evropaelire.org/a/marreveshja-kosova-serbia-trump-vucic-hoti/30821572.html>, pristupljeno dana 26. 1. 2021..

¹³⁷ Ažurirani dokument za Državnu delegaciju Republike Kosovo o završnoj fazi dijaloga za normalizaciju odnosa između Republike Kosovo i Srbije, omogućen od strane Evropske unije, Priština, 21. januar 2019.

¹³⁸ Stranica 6: Ažurirani dokument za Državnu delegaciju Republike Kosovo o završnoj fazi dijaloga za normalizaciju odnosa između Republike Kosovo i Srbije, omogućen od strane Evropske unije, Priština, 21. januar 2019.

¹³⁹ <https://www.dw.com/sq/hoti-dialogun-me-serbin%C3%AB-do-ta-udh%C3%ABheq%C3%AB-kryeministri-territori-nuk-diskutohet/a-53771892?fbclid=IwAR0diYHNWMOncRmsGA-adj3ibGNv2W9vmc85fTTUN3Gwog6JyZbOA5wKtJE>, pristupljeno dana 29. 1. 2021..

Iako politički predstavnici Kosova nisu zvanično priznali da će ova tema biti otvorena tokom procesa, postoje dve strane koje bacaju sumnju na ovu tvrdnju:

U izveštaju Akademije nauka i umetnosti Kosova, koja između ostalog kritikuje Vladu Kosova zbog loše pripreme u procesu dijaloga, kaže se da: „Štaviše, ništa posebno nije preduzeto kako bi se suočili sa srpskim rezervnim planom u četiri tačke, čiji je predloženi deo bila autonomni region sa četiri severne opštine sa srpskom većinom i decentralizacija sa proširenim nadležnostima opština sa srpskom većinom na području južnog Kosova, uključujući ekstrateritorijalnost srpskih pravoslavnih spomenika i crkava.”¹⁴⁰

Ekstrateritorijalnost je, kao koncept, pominjan i u prošlosti od strane različitih predstavnika civilnog društva nakon usvajanja Zakona o specijalnim područjima, ocenjujući ga kao pretnju teritorijalnom integritetu Kosova.¹⁴¹ I danas mnogi predstavnici civilnog društva tvrde da će ova tema biti otvorena u procesu dijaloga, iako politički nivo na Kosovu tako nešto ne prihvata.

4.2. Šta je ekstrateritorijalnost?

Ekstrateritorijalnost, poznata i kao ekstrateritorijalnost ili diplomatski imunitet, u međunarodnom pravu znači imunitet koji uživaju strane države ili međunarodne organizacije i njihovi zvanični predstavnici od nadležnosti države u kojoj se nalaze.¹⁴²

Ekstrateritorijalnost se proteže na strane države ili međunarodne organizacije, kao subjekte, i na predsednike, zvaničnike, prolazne trupe, ratne brodove, objekte određene misije i drugu imovinu. Ovo ih isključuje, sve dok su na teritoriji estranog suverena, od lokalnih sudskeh procesa, policijske intervencije i drugih prinudnih mera. Izraz potiče od zamišljanja da se smatra da takva lica ili stvari nisu na suverenoj teritoriji, na kojoj se trenutno nalaze.¹⁴³

Reč ekstrateritorijalnost ili njen strani ekvivalent, nije bio u upotrebi do kraja 18. veka. Mesto u pravnom rečniku je steklo upotrehom, ako ne i stvaranjem od strane Georga Friedricha von Martensa (od 1756. do 1821), čiji je ugovor iznad zakona naroda objavljen 1788. godine stekao međunarodni ugled i odmah je preveden na nekoliko jezika, uključujući i engleski.¹⁴⁴

Ujedinjene nacije kao pravni subjekti, njeni službenici, kao i članovi delegacija država članica pri Ujedinjenim nacijama, uživaju proceduralni, fiskalni i drugi imunitet od nadležnosti država u kojima se nalaze. U velikoj većini država članica, ovo pitanje je uređeno Konvencijom Ujedinjenih nacija o privilegijama i imunitetima, koju je Generalna skupština usvojila 1946. godine. Međutim, u Sjedinjenim Državama i Švajcarskoj važe posebna pravila, zato što se Sjedinjenim Državama nalazi sedište UN-a i Švajcarska ima kancelarije UN-a u Ženevi.¹⁴⁵

140 Akademija nauka i umetnosti Kosova, DIJALOG IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE, Dileme i kontroverze, (ANUK: Priština, 2020), str. 12.

141 EC Ma Ndryshe, „GREŠKA ZA GREŠKOM Analiza bezbrojnih i trajnih grešaka u kulturnom nasleđu; Serija analiza Šta je pošlo po zlu?”, (EC Ma Ndryshe: Priština, 2013), str. od 27. do 28

142 Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. „Extraterritoriality.” (Encyclopedia Britannica, 2017). <https://www.britannica.com/topic/extraterritoriality>, pristupljeno dana 29. 1. 2021.

143 U istom delu.

144 U istom delu.

145 U istom delu.

Suprotno narodnom uverenju, diplomatske misije uglavnom ne uživaju puni ekstrateritorijalni status i nisu suverena teritorija države koju predstavljaju.¹⁴⁶

Istorijski gledano, carske sile su često prisiljavale slabe države da njihovim građanima dodeljuju van teritorijalna prava, a koji nisu bili diplomate - uključujući vojнике, trgovce, hrišćanske misionare i slično. Ovo je bilo najpoznatije u istočnoj Aziji tokom devetnaestog veka, kada Kina i Japan nisu bili zvanično kolonizovani, već su u izvesnoj meri bili potčinjeni zapadnim silama.¹⁴⁷

Međutim, ova prava se sada najčešće dodeljuju stranim zvaničnicima u poseti, pa čak i spomenicima (bistama) i zemljišnim parcelama posvećenim stranim agencijama, kao što su ratna groblja sa dvostrukim državljanstvom i memorijali za poznate strane ličnosti.¹⁴⁸

4.3. Primena ekstrateritorijalnosti u smislu svetske kulturnog nasleđa

Drugi svetski rat okončao je nejednake ugovore. Nakon 1945. carski svetski poredak se srušio i ekstrateritorijalnost se više nije upotrebljavala van diplomatskih krugova. Danas su ambasadori i njihovo osoblje, službenici i kancelarije Ujedinjenih nacija i brodovi koji plove u međunarodnim vodama među ljudima ili prostorima koji mogu uživati ekstrateritorijalnost.

U modernom dobu, suprotno tradiciji, nacije mogu proširiti ta prava na saveznike koje posećuju i koji su često zaposleni tokom kopnenog kretanja vojnih trupa kroz prijateljsku teritoriju. Zanimljivo je da su pogrebnim uslugama i spomen-obeležjima često davana ekstrateritorijalna prava .nacijama koje poštuju spomen-obeležja, park ili građevinu,

Slika 17: Država grad Vatikan (Autor: Jamie Davies)

¹⁴⁶ Integrity Legal Blog, "Laws and Rules Regarding Extraterritoriality", (Integrity Legal, 2009), <http://integrity-legal.com/legal-blog/miscellaneous/laws-and-rules-regarding-extraterritoriality/>, pristupljeno dana 28. januara 2021.

¹⁴⁷ Szczepanski, Kallie, „What Is Extraterritoriality?”, (ThoughtCo, 2020), [thoughtco.com/what-is-extraterritoriality-194996](https://www.thoughtco.com/what-is-extraterritoriality-194996).

¹⁴⁸ U istom delu

kao što je slučaj sa Memorijalom John F. Kennedy u Engleskoj i grobljima (dvojne nacionalnosti), poput Američkog groblja u Normandiji, u Francuskoj.¹⁴⁹

Prema zvaničnim definicijama, ali i tradiciji, primećuje se da se ekstrateritorijalnost u slučajevima objekata kulturnog nasleđa sprovodi vrlo retko i u vrlo specifičnim slučajevima. U nastavku se nalaze ovih nekoliko primera u zemljama (državama) koje su dale određenu kontrolu nad svojom teritorijom i to bez ugrožavanja svog suvereniteta:

EKSTRATERITORIJALNA IMOVINA SVETE STOLICE (DRŽAVA VATIKAN) U RIMU (ITALI)

Grad Vatikan je nezavisna država grada Svetе Stolice i enkla u sastavu Rima (Italija). Država grada Vatikana, poznata i samo kao Vatikan, postala je nezavisna od Italije Lateranskim ugovorom (1929) i zasebna je teritorija pod „potpunim vlasništvom, isključivom i suverenom vlašću i nadležnošću“ sedišta Svetе stolice, sam po sebi suvereni entitet međunarodnog prava, koji čuva materijalnu, diplomatsku i duhovnu nezavisnost grada države. Neka imovina Vatikana (crkva itd), van grada-države Vatikan u Rimu uži-

vaju ekstrateritorijalna prava i nalaze se na spisu svetskog nasleđa UNESCO-a.¹⁵⁰

TVRĐAVA ST. ANGELO NA MALTI

Tvrđava St. Angelo je uporiste u mjestu Birgu na Malti, smještena u centru Velike Luke. Izgrađena je u srednjovekovnom periodu kao dvorac nazvan Castrum Maris (srpski: Tvrđava pored mora). Tvrđava je, između 1530. i 1560. godine, obnovljena Redom Svetog Jovana, kao utvrđenje pod nazivom Fort Saint Angelo i poznata je po ulozi sedišta Reda tokom Velike opsade Malte, 1565. godine. Tvrđavu su Britanci zauzeli za period od skoro 200 godina (od 1800. do 1979.). Tvrđava je pretrpela značajna oštećenja tokom Drugog svetskog rata, ali je kasnije restaurirana. Dana 5. decembra 1998. godine je potpisana sporazum između Malte i Suverenog vojnog Malteškog reda, kojim je ovom Redu dodeljena ograničena ekstrateritorijalnost gornjeg dela tvrđave St. Angelo, uključujući sedište Velikog maistra i kapelu Svete Ane.¹⁵¹ ¹⁵²

GROBNICA ŠAHA SULEJMANA U SIRIJI

Grobnica šaha Sulejmana, prema osmanlijskoj tradiciji, je grobnica (mauzolej) u kojoj se nalaze relikti šaha Sulejmana

Slika 18: Tvrđava St. Angelo na Malti (Autor: Frank)

149 U istom delu.

150 UNESCO, Vatican City and UNESCO Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura, <https://whc.unesco.org/en/list/91/>, <https://whc.unesco.org/en/list/286/>, pristupljeno dana 29.1.2021.

151 https://en.wikipedia.org/wiki/Fort_St._Angelo, pristupljeno dana 29. 1. 2021.

152 <https://web.archive.org/web/20131020195647/http://www.orderofmalta.int/news/39146/after-two-centuries-the-order-of-malta-flag-flies-over-fort-st-angelo-beside-the-maltese-flag/?lang=en>, pristupljeno dana 29. 1. 2021.

Slika 19: Grobniča šaha Sulejmana (Autorka: Céline Rayne)

Slika 20: Longwood House (Autor: Michel Dancoisne-Martineau)

(od oko 1178. do 1236), dede Osmana I (1323/4), osnivača Osmanlijskog carstva. Veruje se da je šah Sulejman umro u reci Eufrat u blizini tvrđave Qal'at Ja'bar u mestu Raqqa u današnjoj Siriji, a prema legendi je sahranjen u blizini ove tvrđave, u jednoj grobnici.

Prema Lozanskom ugovoru (1923) koji je Osmanlijsko carstvo podelio na nove države, u Turskoj, Siriji i drugim državama, lokacija grobniča je ostala u vlasništvu Turske. Član 9. Ugovora iz Ankare, koji su Francuska i Turska potpisale 1921. godine, kaže da će grobniča šaha Sulejmana sa svojim reliktima ostati u vlasništvu Turske, koja može postavljati staratelje (čuvare) i podizati tursku zastavu. U početku se, simbolični garnizon od 11 turskih vojnika, starao o grobniči.¹⁵³¹⁵⁴

LONGWOOD HOUSE NA SVETOJ HELENI

Longwood House je rezidencija na Svetoj Heleni (sa suv-

erenom državom Ujedinjenog Kraljevstva) i predstavlja konačno prebivalište Napoleona Bonapartea iz Francuske, tokom njegovog proterivanja na ostrvo Sveta Helena, od 10. decembra 1815.

Nakon smrti Napoleona, Longwood House se vratio kompaniji istočne Indije, a kasnije kruni Ujedinjenog Kraljevstva i korišćena je u poljoprivredne svrhe. Izveštaji o nemaru u staranju o zgradama su stigli do Napoleona III koji je od 1854. pregovarao sa britanskom Vladom o njenom prenosu u francusku nadležnost. Ona je, 1858. godine, prebačena francuskoj Vladi, zajedno sa Dolinom grobniča, za iznos od 7.100 funti. Od tada je lokacija bila pod kontrolom francuskog Ministarstva spoljnih poslova, i jedan predstavnik francuske Vlade je živeo na ostrvu i bio je odgovoran za upravljanje dva imanja koja se koriste kao muzej u vlasništvu francuske Vlade.¹⁵⁵

153 https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_Suleyman_Shah

154 <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-31574209>

155 <http://www.inside-longwood.com/index.html>, pristupljeno dana 29. 1. 2021..

Slika 21: Slika 5 Planina Atos (© OUR PLACE The World Heritage Collection)

PLANINA ATOS U GRČKOJ

Planina Atos je planina i poluostrov na severoistoku Grčke koja nije kategorisana kao ekstrateritorijalna zona, već autonomna zona u suverenoj državi Grčkoj.

Planina Atos je, od 1988. godine, uvrštena kao mesto kulturnog nasledja UNESCO-a. Pravoslavno duhovno središte od 1054. godine, planina Atos uživa autonomni status još iz vremena Vizantije. Poznata umetnička lokacija je i „Sveta Gora”, koja je zabranjena za žene i decu. Rasprostranjenost manastira (od kojih je oko 20 trenutno naseljeno sa oko

1.400 monaha) je imalo uticaj do Rusije i njena slikarska škola uticala na istoriju pravoslavne umetnosti.¹⁵⁶

Iako je Sveti gora pravni deo Evropske unije, kao i sama Grčka, gde „Monaška država Sveti Gora i atonske institucije“ imaju posebnu nadležnost koja je ponovo potvrđena prilikom prisupanja Grčke Evropskoj zajednici (preteča EU-a). Ovo ovlašćuje vlasti Monaške države da uređuju slobodno kretanje ljudi i robe na njenoj teritoriji, gde je posebno dozvoljen ulazak samo muškarcima.¹⁵⁷

156 <https://whc.unesco.org/en/list/454/>, pristupljeno dana 29. 1. 2021.

157 "Official Journal of the European Communities: L 291 - Volume 22 - 19 November 1979". (2020), <https://eur-lex.europa.eu/>, pristupljeno dana 29.01.2021.

4.4. Koje su nadležnosti Srpske pravoslavne crkve na Kosovu danas i da li se ekstrateritorijalnost može sprovesti kao dodatni zahtev za ovu instituciju?

Sveobuhvatni predlog za rešavanje statusa Kosova (poznat kao Ahtsarijev paket) je bio osnova za izradu Ustava i pravnog okvira Republike Kosovo. Ovaj predlog je razvijen u 12 poglavija sa osvrtom na glavne stubove izgradnje države, uključujući pravosuđe, prava zajednica, decentralizaciju, sektor bezbednosti, zakonodavnu agenda i kulturno i versko nasleđe. Prilog V se bavi „Verskim i kulturnim nasleđem“. Glavni svrha ovog poglavija je bila da se obezbedi da pravoslavne crkve, manastiri i druga mesta nasleđa od posebnog značaja za zajednicu kosovskih Srba budu zaštićeni i sačuvani u nezavisnoj državi Kosovo.¹⁵⁸

Ovaj Prilog se u svojoj suštini vidi kao kompromisno rešenje za održivi suživot, u specifičnom posleratnom kontekstu, sa sledeća dva glavna elementa: (I) Priznavanje značaja zaštite i očuvanja spomenika i lokaliteta srpske pravoslavne crkve i (II) priznavanje značaja da se to izvrši u nadležnosti Kosova, podstičući tako komunikaciju i saradnju između SPC-a i Kosova. Takođe se tražila komunikacija i saradnja po praktičnim pitanjima, kao što su planiranje i održivi razvoj u zonama koja okružuju spomenika nasleđa, tj. u njihovim zaštićenim zonama.

Na osnovu Priloga V, izrađen je i usvojen pravni osnov za posebne zaštićene zone i institucionalni mehanizmi koji proizilaze iz ovog Zakona. Proces prilagođavanja i usvajanja dodatnih odredbi za Srpsku pravoslavnu crkvu je tekao kao deo političkog procesa i procesa političkih pregovora između stranaka. Ova činjenica ni na koji način ne umanjuje profesionalni nivo ovih odredbi u tri specifična zakona u kojima se dotiče kulturno nasleđe srpske zajednice.

Pored opšte analize izvršene u drugom poglavlju istraživanja, kako bi se dobila jasnija slika, posebno u vezi sa obrađivanjem teme privilegovanih prava koja se dodeljuju imanjima Srpske pravoslavne crkve, u nastavku će biti predstavljene neke od dodatnih profesionalnih nadležnosti datih prema zakonima za posebne zone:

Zakon Br. 03/L-039 o specijalnim zaštićenim zonama

Dok je u članu 1. zakona jasno predstavljena svrha izrade ovog Zakona koja je: „obezbeđivanje zaštiti srpskih pravoslavnih manastira, crkava i ostalih verskih mesta, kao i istorijskih i kulturnih mesta koja imaju poseban značaj sa zajednicu kosovskih Srba, kao i za ostale zajednice u Republici Kosova“. Članovi 5. i 6. u nastavku određuju jasno zabranjene i ograničene aktivnosti unutar posebnih zaštićenih zona, gde, između ostalog: „...industrijska izgradnja ili razvoj... fabrika, i tranzitnih puteva u ruralnim oblastima; komercijalna izgradnja ili zdanja kao što su: strukture ili zdanja viša od manastira/crkava/kulturnih spomenika koje će biti zaštićene; izgradnja puteva ulica,... supermarketa, noćnih klubova ili nekih drugih građevina većih razmera u ruralnim oblastima“.

Klasifikacija posebnih zaštićenih zona je predstavljena u obliku spiska za 44 lokaliteta, koja je takođe upotpunjena katastarskim kartama, gde je tačno predstavljena teritorija posebne zaštićene zone za svaki lokalitet.

Dalje, Zakon (br. 04/L-066) o Istorijском centru Prizrena i Zakon (br. 04/L-62) o selu Velika Hoča određuju opšte odredbe o zaštiti, upravljanju i savremenom razvoju kao svojini kulturnog i verskog nasleđa u trajnoj zaštiti klasifikovanoj kao posebna zaštićena zona. Ovi zakoni, uzimajući u obzir da uređuju zaštiti i upravljanje aktivnim zonama, sa gustinom naseljenosti, obavezuju osnivanje Saveta za kulturno nasleđe (za Istorijski centar Prizren i selo Velika Hoča), kao platformu za diskusiju i predstavljanje mehanizma za zaštitu interesa zajednice u oblasti zaštite i promocije kulturnog i verskog nasleđa.

Takođe, Zakon o Istorijском centru Prizrena, član 6. previđa zabranjene i ograničene aktivnosti koje uključuju: „građevinske ili transofrmacione aktivnosti koji rezultiraju izgradnjom jedinog objekta u jednoj ili više katastarskih parcela;... građevinske ili transofrmacione aktivnosti koji rezultiraju objektima čija površina prizemlja neće preći 150 m²,... novih benzinskih pumpi, kao i industrijski objekti, fabrike ili slični razvoji;... rad kazina, sportskih kladionica i drugih delatnosti igara na sreću;“

Pored uređivanja zabranjenih i zakonski ograničenih aktivnosti, Zakon takođe predviđa postupak koji se treba poštovati u slučaju intervencija na infrastrukturi, sankcije koje slede u slučaju oštećenja spomenika kulturne baštine, upravljanje čišćenjem, kretanjem vozila i zaštitnim merama protiv požara i prirodnih katastrofa.

¹⁵⁸ Hisari Lorika i Kalliopi Fouseki, „Post-War Cultural Heritage Preservation in Kosovo: Rethinking the Implementation of Ahtisaari Plan“ në Heritage 2020, str. od 98. do 115.

(D)

Član 16. Konsultacije, jasno definiše način organizacije procesa, od podnošenja službenih zahteva stranaka, do obrađivanja od strane odgovornih institucija, prava na dodatne konsultacije i ulogu institucija na centralnom nivou, u slučaju žalbe (matorijuma). Ovaj član, pored Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja i Ministarstva kulture, omladine i sporta, kao nadležnih institucija, uključuje i ulogu Saveta za kulturno nasleđe Kosova i Saveta za praćenje i sprovodenje (za sporove u vezi sa Srpskom pravoslavnom crkvom).¹⁵⁹

Pored upravljanja razvojem u Istorijском centru Prizrena, zakonom je predviđeno i uspostavljanje Kancelarije Istorijskog centra Prizrena, u cilju koordinacije aktivnosti, informisanja javnosti o značaju i statusu i promociji razvoja Istorijskog centra grada Prizrena, kao turističke destinacije.

Ukoliko se analizira u smislu načela, ovaj Zakon pruža mehanizam zaštite koji uključuje tri delokruga: zaštitu vrednosti kulturnog nasleđa, integraciju ove posebne zaštićene zone u smislu planiranja i promocije kulturne raznolikosti, kao sredstva za održivi lokalni i ekonomski razvoj. Istovremeno, istorijski centar Prizrena uključuje vrednosti kulturnog nasleđa, koje odražavaju istorijski razvoj i sadrži dokaze o civilizacijama i kulturama iz prošlosti do danas, gde takođe postoji značajan broj pravoslavnih verskih spomenika.

I Zakon (br. 04/L-62) o selu Velika Hoča, slično Zakonu o Istorijском centru Prizrena, utvrđuje neophodne mere i pravila koja treba poštovati u cilju zaštite, upravljanja i savremenog razvoja sela, kao imovine kulturnog i verskog nasleda u trajnoj zaštiti i klasifikovano kao posebna zaštićena zona.

Član 4. utvrđuje uspostavljanje Saveta, koji će zastupati interes sela u oblasti zaštite i promocije verskog i kulturnog nasleđa u oblasti ruralnog planiranja. Dalje, članovi 6. i 7. utvrđuju ograničena ovlašćenja u pogledu delokruga Saveta, a član 8. predstavlja ograničene aktivnosti u cilju očuvanja posebne strukture i karakteristika sela. Ovaj Zakon takođe utvrđuje podelu odgovornosti između institucija na centralnom nivou (MKOS, Kosovski institut za zaštitu spomenika, MŽSPP) i lokalnih institucija (opština Orahovac).

Nakon usvajanja gore navedenih zakonskih odredbi, osnovana je posebna multietnička jedinica Policije Kosova za zaštitu srpskog nasleđa. Policija Kosova je, aprila 2013. godine, osnovala jedinicu za bezbednost kulturnog nasleđa i verskih objekata sa 200 policajaca. Ova jedinica je osnovana u okviru Odeljenja za specijalne jedinice, odnosno u Direkciji za zaštitu objekata i ličnosti od posebnog značaja. Misija ovih 200 pripadnika jedinice uključuje bezbednost spoljašnjosti kulturnog nasleđa i verskih objekata. Jedinica blisko radi sa tri komponente: opština, policijskim stanicama i verskim poglavarima.¹⁶⁰ Odredbe gore navedenih zakona su izvedene iz Ahtisarijevog paketa, a takođe su integrisane u zakonodavstvo o lokalnoj samoupravi, prostornom planiranju i izgradnji Kosova.¹⁶¹

Na nivou prostornog planiranja i izmenom zakona koja je izvršena 2013. godine, Zonska karta Kosova i opština, kao dokumenti postaju deo sistema prostornog planiranja na oba nivoa vlasti, kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou. Prostorni plan Kosova (PPK) i Zonska karta Kosova (ZKKos) su glavni dokumenti sektora prostornog planiranja, koji proizilaze iz Zakona o prostornom planiranju. Na osnovu ovih izmena, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja na centralnom nivou i odgovarajuće direkcije sa lokalnog nivoa vlasti, su vlasti odgovorne za izdavanje ovih važnih sektorskih dokumenata u određenim rokovima.

U tom smislu, MŽSPP je, 2019. godine, preko Instituta za prostorno planiranje i drugih odgovornih struktura, započelo postupak izrade Zonske karte Kosova i objavilo je prvi nacrt ovog dokumenta. Ovaj nacrt uključuje sve potrebne odredbe, koje proizilaze iz Zakona o specijalnim zaštićenim zonama.¹⁶²

¹⁵⁹ Skupština Kosova, Zakon br. 04/L-066 o istorijskom centru Prizrena, član 14, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=3303> pristupljeno dana 20. 1. 2021.

¹⁶⁰ Kosovski institut za istraživanje i razvoj politika, SPROVOĐENJE SPORAZUMA O POLITIČKOM DIJALOGU KOSOVO- SRBIJA, (Kipred, 2013), http://www.kipred.org/repository/docs/Zbatimi_i_Marr%C3%ABveshes_s%C3%AB_Dialogut_Politik_Kosov%C3%AB-Serbi_221953.pdf, pristupljeno dana 29. 1. 2021.

¹⁶¹ Zakon br. 04 /L-174 o prostornom planiranju - član 12,13,14. - 2013; Zakon br. 04/L-110 o izgradnji - 2012; Zakon br. 03/L-04 o lokalnoj samoupravi - 2008 - član 17, tačka (b); Administrativno uputstvo MŽSPP 12/2014 o osnivanju, izboru, odgovornostima i funkcionišanju Saveta za kulturno nasleđe Prizrena i Kancelarije Istorijskog centra Prizrena; Administrativno uputstvo MŽSPP 11/2014 o uspostavljanju, izboru, odgovornostima i funkcionišanju Saveta za selo Velika Hoča.

¹⁶² Institut za prostorno planiranje, Nacrt zonske mape Kosova 2020 - 2028+, (MŽSPP: Priština, 2019), <https://mmph.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Draft%20Harta%20Zonale%20e%20Kosoves%202020-2028%2B%281%29.pdf>, pristupljeno dana 28. januara 2021.

(D)

4.5. Rekapitulacija

Sveobuhvatni predlog za rešavanje statusa Kosova (poznat kao Ahtisarijev paket) je bio osnova za izradu Ustava i pravnog okvira Republike Kosovo za dodatna prava srpske zajednice u mnogim oblastima, uključujući i kulturno nasleđe.

Kao što je pomenuto u drugom poglavlju, ali je ovde ponovo naglašeno, gde se govori o ustavnim pravima i pravnom osnovu za prava kulturnog nasleđa srpske zajednice, a posebno o nadležnostima Srpske pravoslavne crkve (SPC) kao institucije sama po sebi, primećuje se da ima dodatne nadležnosti u odnosu na druge verske zajednice koje žive na Kosovu. Štaviše, kategorizacija kulturnog nasleđa u etničkom pogledu je rezervisana samo za Srpsku pravoslavnu crkvu, iako je Kosovo definisano kao laička država sa jednakim pravima za sve verske zajednice koje u njemu žive.

Ekstrateritorijalnost kao pravo znači dodatne uslove, privilegije i nadležnosti, a u nekim slučajevima i lišavanje od lokalnog zakona suverene države. Na osnovu definicije, istorijata i sprovođenja ekstrateritorijalnosti, kao koncepta koji se vrlo retko sprovodi na lokacijama kulturnog nasleđa u svetu, i analizirajući sva ovlašćenja data Srpskoj pravoslavnoj crkvi, primećuje se da ove odredbe već imaju povoljne elemente i daju dodatna prava kao što se sprovodi u slučajevima ekstrateritorijalnosti u svetu. Štaviše, ova prava ne ugrožavaju imovinu, ime, vlasništvo Srpske pravoslavne crkve i pružaju solidne i dovoljne profesionalne odredbe za zaštitu, koje nisu isključivo dodeljene drugim spomenicima kulturnog nasleđa na Kosovu.

5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

ZA PROCES DIJALOGA IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE I EKSTRATERITORIJALNOSTI

- Puna normalizacija odnosa između Kosova i Srbije i uzajamno priznavanje dveju zemalja je od obostranog značaja za budućnost obeju zemalja, ali i za stabilnost i demokratski razvoj zapadnog Balkana. Trenutni stav većine zemalja EU je da Srbija ne može da se pridruži EU-u bez priznavanja nezavisnosti Kosova, bez obzira što ne postoji javni poziv za tu odluku. Približavanje Kosova i Srbije EU-u se mora nastaviti od trenutne tranzicije ka normalizaciji i od normalizacije do potpune međudržavne saradnje na bilateralnom i multilateralnom nivou. Ovaj proces će potrajati, ali za uspešnu normalizaciju i saradnju treba pomeriti unapred pitanja koja su identifikovana između strana, gde među tim pitanjima može biti i kulturno nasleđe. Bez uzajamnog priznavanja dveju države, mnoga pitanja bi ostala „taoci” i ne bi imali epilog koji je dogovoren između strana.
  - Ahtisarijev paket, tačnije Prilog V, koji je integriran u Ustav i odgovarajuće zakone koje je usvojila Skupština Kosova je rezultat političkog procesa pregovora i kompromisa Kosovske strane u postizanju nezavisnosti zemlje od Srbije. Ovaj Prilog se, u svojoj osnovi, vidi kao kompromisno rešenje za održivi suživot, u specifičnom posleratnom kontekstu, sa sledeća dva glavna elementa: (I) Prepoznavanje značaja zaštite i očuvanja spomenika i lokaliteta Srpske pravoslavne crkve i (II) prepoznavanje značaja da se to izvrši u okviru nadležnosti Kosova, podstičući na taj način komunikaciju i saradnju između SPC-a i Kosova. Odredbe ovog poglavlja su integrisane u čitav ustavni i pravni sistem zemlje, kulturu, prostorno planiranje, izgradnju, verska prava itd. Deo ovog kompromisa je bilo priznanje Srpske pravoslavne crkve novih institucija države koje su stvorene posle 2008. Besmisleno je i kontradiktorno da crkva koristi privilegije koje su joj ponuđene putem zakonskog okvira i istovremeno odbija autoritet Kosova koji nudi ovaj okvir (primer slučaja krećenje fasade Pećke patrijaršije). Nijedan pravni subjekat ne može jednostrano
  - Ustav, važeći zakoni i Strategija kulturnog nasleđa Kosova pružaju dovoljnu bezbednosnu i profesionalnu osnovu za prava i slobode kulturnog nasleđa srpske zajednice u cilju njihove zaštite i promocije. Štaviše, ovi zakoni pružaju dodatne garancije Srpskoj pravoslavnoj crkvi u njenoj autonomiji, kao verskoj instituciji. Iako se kategorizacija kosovskog kulturnog nasleđa zasniva na univerzalnim kategorijama, spomenici kulturnog nasleđa srpske zajednice su uživali dodatne zakonske mehanizme, putem Zakona o specijalnim zonama i mehanizme koji proizilaze iz ovog Zakona, pri čemu je Srpska pravoslavna crkva zaštićena i uživa privilegije i imunitet, uključujući beneficije, kao što su: zaštita imovine, potpuna sloboda delovanja u upravljanju imovinom, kontrola pristupa vlastima Kosova, prijem donacija i podrške bilo koje institucije unutar i van Kosova, carinske i poreske privilegije.
  - Napade i vandalska dela protiv Srpske pravoslavne crkve su dela koja treba osuditi i ne bi trebalo da se događaju u državi u kojoj funkcioniše zakon i kazna za krivična dela ove prirode. Međutim, na Kosovu nema podataka da organizovana verska zajednica napada drugu versku zajednicu. O tome svedoče razni primjeri zajedničkog rada, konferencija i zajedničkih poziva verskih vođa u zemlji. Sve dok organizovana grupa nije preuzela odgovornost i nije osuđena, ovakvi napadi na Srpsku pravoslavnu crkvu se često prijavljaju kao izolovani slučajevi od strane neodgovornih lica. Štaviše, takvi napadi su prijavljeni i protiv muslimanske većinske zajednice, hrvatske zajednice, marginalizovanih zajednica (poput LGBT-a) itd. Vredi napomenuti da su svi predstavnici Kosova, na nivou predsedništva, premijera i lokalnog nivoa, javno osudili takve napade i tražili smirivanje i razjašnjenje i kažnjavanje slučajeva.
  - Ekstrateritorijalnost, kao pravo podrazumeva dodatne uslove, privilegije i ovlašćenja, a u nekim slučajevima i lišavanje od lokalnog zakona suverene države. Pregov-

aračkom timu Kosova se preporučuje da ne prihvata dodatne koncesije, u slučaju da se tema ekstrateritorijalnosti pokrene u sledećem dijalogu za normalizaciju odnosa Kosova i Srbije - Istoriski gledano, ekstrateritorijalnost se sprovodila na pojedince, jer se nadležnost obično tražila prema ljudima, a ne teritoriji. Ovo pravno načelo o lokalitetima kulturnog nasleđa sprovodi se vrlo retko i u vrlo posebnim slučajevima u svetu. Ekstrateritorijalnost bi ozbiljno ugrozila ustavni i pravni sistem i funkcionalisanje postojećih institucija i mehanizama, zato što su takve koncesije već date tokom procesa nezavisnosti Kosova, integriranjem posebnih odredbi u Ustav i odgovarajuće zakone, uz pozitivnu diskriminaciju prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. U tom duhu, ovaj segregacioni pristup prema kulturnom nasleđu etničke zajednice bi bio protiv univerzalnih vrednosti koje promovišu međunarodne povelje. Ovo bi stvorilo opasan presedan za funkcionalisanje (ionako krvnih) institucija Kosova i podrilo bi sve inicijative, posvećenost i milionska ulaganja i međunarodnih institucija u promociju zajedničkog nasleđa i kulturne raznolikosti u zemlji. Umesto jačanja poverenja i zajedničkog rada strana u procesu dijaloga, pokretanje ove teme bi moglo poslužiti i kao otvaranje „Pandorine kutije“ koja bi mogla vratiti pitanja na „nultu tačku“ stvaranjem atmosfere nepoverenja i potencijalnih međuetničkih trenja, gde bi dosadašnja dostignuća u ovom sektoru bila ugrožena. Svaki konačni sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Kosovo i Republike Srbije se mora postići u važećem ustavnom i zakonskom okviru, tako da suverenitet i teritorijalni integritet Republike Kosovo ostanu nepovredivi, neotudivi i nedeljivi, kao što je i utvrđeno Ustavom Republike Kosovo.

- Država Srbija mora vratiti artifakte i arhivsku dokumentaciju kulturnog nasleđa Kosova - Ovo pitanje, iako je pomenuto u Prilogu V Ahtisarijevog paketa, nije dobilo pažnju koju zaslužuje od strane institucija Kosova, ali nije bilo ni volje sa srpske strane za takav proces. Dobra šansa bi bila da se ovo pitanje reši u okviru procesa dijaloga normalizacije odnosa između Kosova i Srbije.

ZA DRŽAVU KOSOVO

- Kulturno nasleđe na Kosovu nije prioritet za razvoj zemlje u kojoj nedostaje sprovođenje usvojenih zakona. Uprkos činjenici da se kulturno nasleđe smatra jednim od prioriteta Vlade Kosova, ali takođe velike podrške različitim međunarodnim partnerima, ova situacija na terenu nije zadovoljavajuća. Ova situacija je posledica ograničenih ljud-

skih i profesionalnih kapaciteta, kao i nezadovoljavajućeg učinka nadležnih institucija na zadacima koji proizilaze iz važećeg zakonodavstva. Pravosudni sistem takođe do danas nije bio efikasan u kažnjavanju onih koji nanose štetu kulturnom nasleđu.

- Kulturno nasleđe na Kosovu je pretrpelo veliku štetu kao rezultat rata 1999. godine i nereda u martu 2004. godine. Oštećenje i uništavanje imovine kulturnog nasleđa treba posmatrati kao direktnu posledicu sukoba, gde nisu poštedene ni imovine albanske, a ni islamske kulture, kao ni srpske zajednice. Na primerima prikazanim u ovom istraživanju je jasno da su institucije Kosova, a posebno međunarodne organizacije, radile i uložile milione evra u sanaciju posleratne štete, uključujući projekte restauracije i obnove izvedene nakon nezavisnosti Kosova. Ove investicije su bile neophodne i treba ih pozdraviti i ceniti, zato što ekonomski kapacitet Kosova nije bio u stanju da ispunjava velike zahteve ovog sektora.
- Novi Zakon o kulturnom nasleđu mora proći kroz sveobuhvatan proces - Novi Zakon o kulturnom nasleđu Kosova bi trebalo da uvede otvoreni pristup, blisku saradnju i proaktivno uključivanje Srpske pravoslavne crkve, kao i članova SSN-a u proces.
- Usvajanje međunarodnih konvencija - Kosovske institucije moraju preduzeti konkretne (i po potrebi jednostrane) korake ka sprovođenju međunarodnih načela kulturnog nasleđa, usvajanjem i formalizacijom povelja i smernica Saveta Evrope, izrađenih tokom projekta procesa promocije kulturne raznolikosti Kosova;
- Izrada zakonskih odredbi za tačno utvrđivanje zaštićenih zona kulturnog nasleđa pod zaštitom i određivanje ograničenja i dozvoljenih aktivnosti u ovim područjima je jedna od prioritetskih potreba koja će zaustaviti degradaciju vrednosti kulturnog nasleđa, od nekontrolisanog razvoja u zaštićenim zonama;
- Popunjavanje spiska pod trajnom zaštitom - Funkcionalizacija procesa proglašenja pod trajnom zaštitom i obrađivanje ovog pitanja sa visokim prioritetom. Ovo se odnosi na ulogu SKNK-a u saradnji sa Savetom za sprovođenje i nadgledanje u vezi sa kulturnim i verskim nasleđem prema Zakonu o specijalnim zaštićenim zonama;
- Sveobuhvatan pristup MŽSPP-a i aktivno učešće MKOS-a, SPC-a i odgovarajućih opština tokom procesa izrade Zonskih karata za opštine, odnosno za opštine u kojima se

nalaze posebne zaštićene zone - Uključivanje lokalnog nivoa u utvrđivanju granica, ograničenja i mogućnosti koje predstavlja prisustvo spomenika kulturnog nasleđa, bi doprinele sprovođenju odgovarajućih zakona za njihovu zaštitu. Specijalne zaštićene zone ne treba doživljavati kao izolovane zone, već treba pronaći načine za njihovu integraciju u život zajednica, uvek poštujući odredbe za zaštitu njihovog integriteta.

- Prijavljivanje u UNESCO-u - Proces prijavljivanja za članstvo u UNESCO-u treba da bude sveobuhvatan i multisektorski i ne sme biti ograničen na jednu instituciju ili ministarstvo. Neposredna potreba je osnivanje profesionalnih radnih grupa, koje će pripremiti tehnički proces članstva u UNESCO-u. Pokretanje, podsticaj i podrška nacionalnih stručnjaka za članstvo u ICOMOS-u bi doprinelo stvaranju tehničke osnove za pripremu potencijalnih nominacija na spisku svetskog nasleđa, podižući svest na nacionalnom nivou.

ZA ODNOSE SA MEĐUNARODNOM ZAJEDNICOM

- Politički nekorektni" pristup UNESCO-a prema Kosovu. Od 2000. godine, posebno nakon nereda u martu 2004. godine i nadalje, srpska država ima vrlo proaktivni pristup međunarodnim organizacijama, koje se zalažu za poštovanje duha Haške konvencije (1954) i preduzimanje mera protiv opasnosti po pravoslavno kulturno nasleđe. U slučaju štete nanete kulturnom nasleđu identifikovanom sa Albancima ili drugim zajednicama, takav pristup i zaslужena pažnja su nedostajali, kako od strane međunarodne zajednice, tako i od same kosovske strane. Proces članstva Kosova u UNESCO-u je poprimio čisto političku nijansu, ističući samo položaj kulturnog i verskog nasleđa srpske zajednice, ali diskriminišući vrednosti nasleđa koje pripadaju drugim periodima i kulturama. U tom pogledu, ovaj proces treba da ukloni prepreke političkih pretenzija nad suverenitetom i teritorijom i da se posmatra iz perspektive međunarodnih praksi koje pomeraju kulturno nasleđe sa isključive kontrole nacionalnog suvereniteta naglašavanjem i usredsređujući se na kulturno nasleđe kao zajedničko dobro čitavog čovečanstva i vrednosti koje treba da zbliže zajednice i države. Uprkos dugogodišnjem iskustvu saradnje na tehničkom i profesionalnom nivou između institucija Kosova i međunarodnih organizacija (UNESCO, Evropska komisija, Savet Europe), nedostatak članstva i zvanično učešće države Kosovo u ovim organizacijama predstavlja nedostatak i prepreku za sveobuhvatnu i dostoјnu zastupljenost stručnog i političkog mišljenja na sastancima na kojima se obrađuju teme zaštite i promocije vrednosti raznolikog kulturnog nasleđa Kosova.
  - Kulturno nasleđe u različitim zemljama sveta se nikada ne predstavlja kao monoetničko, već često odražava različite kulturne slojeve koji odražavaju istoriju i razvoj neke zemlje. U okviru ovog nasleđa ili istorije, uvek postoje poglavlja „gorkog”, „bolnog” i poglavlja „nacionalnog ponosa”. To nikome ne daje pravo da ta „gorka” poglavlja eliminiše iz narativa o zemlji. Iz tog razloga, kulturno nasleđe Kosova mora biti u potpunosti tretirano sa svim elementima i atributima koje poseduje, a njegovo „podela/smanjenje/ pojednostavljenje ili segregacija” samo u određenoj etničkoj ili verskoj pripadnosti je usko i neprofesionalno tumačenje i ne pomaže opštoj misiji univerzalne zaštite koju promoviše UNESCO.
  - Zatvaranje i nedostatak transparentnosti Saveta za sprovođenje i nadgledanje (SSN). Rad SSN-a, tela sastavljenog od MŽSPP-a, MKOS-a, EU-a, OEBS-a i Srpske pravoslavne crkve i odgovornog za nadgledanje i pomoći u sprovođenju

Zakona o specijalnim zaštićenim zonama, poslednjih godina karakteriše izolovan i ekskluzivan pristup.

- Izveštaji ovog Saveta nisu javni i primećen je nedostatak proaktivnog i sveobuhvatnog pristupa njihovim aktivnostima. Uključivanje i sprovođenje odredbi SZZ-a bi trebalo da bude iznad integracije ovih zona u kartama prostornog planiranja i iznad rasprava na centralnom nivou, koje se vode u SSN-u. Aktivno uključivanje lokalnih autoriteta, profesionalnog nivoa i nivoa zajednice u ovaj proces je od suštinskog značaja.
- Institucije Kosova zajedno sa drugim strateškim partnerima i međunarodnim donatorima treba da stvore dodatne finansijske mehanizme za zaštitu i promociju kulturnog nasleđa na čitavoj teritoriji Kosova i u službi svih građana koji žive na Kosovu, uključujući imovinu i lokalitete kulturnog nasleđa srpske zajednice.
- Institucije Kosova, zajedno sa drugim odgovarajućim međunarodnim akterima i predstavnici Srpske pravoslavne crkve treba da pokrenu i stvore zajedničke profesionalne mehanizme/tela kako bi započeli dijalog i komunikaciju kako bi se postigla istinska profesionalna saradnja i istovremeno podiglo poverenje između strana - To se može postići stvaranjem platformi diskusije između stručnih lica u oblasti zaštite kulturnog nasleđa, iz Srbije i sa Kosova; razmenom iskustava između stručnih lica sa Kosova i iz Srbije; uzajamne posete institucijama nasleđa; sastanci na regionalnom i evropskom nivou itd. Na ovaj način će se političkim preprekama postavljenim oko ovih zona pomoći da pređu mostove saradnje na profesionalnom nivou;

ZA ODRŽIVI RAZVOJ:

- Upravljanje kulturnim nasleđem mora ići dalje od zaštite i čuvanja. Ono predstavlja vrednost za lokalni i državni ekonomski razvoj, ne samo kao podsticaj za turizam, već i za stvaranje mogućnosti za zapošljavanje na restauraciji, očuvanju, upravljanju i promociji lokaliteta nasleđa. Ukoliko su pripadnici svih zajednica uključeni i imaju direktnu korist od ovog procesa, oni mogu početi da cene vrednost kulturnog nasleđa, bez obzira na njegovu versku ili etničku pripadnost. „Pametno/SMART upravljanje“¹⁶³ kulturnim nasleđem takođe ima za cilj novi tehnološki kontekst, a

posebno mlade ljude kao buduće čuvare nasleđa koje će naše generacije ostaviti iza sebe.

- Kulturno nasleđe Kosova, uključujući nasleđe srpske zajednice, bi trebalo da bude više deo narativa stručnih lica i zajednica, nego političkih predstavnika. Svesni smo da je politika imala, a verovatno će i dalje imati ulogu u imenovanju kulturnog nasleđa čestim epitetima, poput „naših“ ili „njihovih“. Umesto ovih epiteta, treba preći na narativ o „zajedničkom kulturnom nasleđu“. Politika treba da služi za stvaranje pravnog okvira, garancija za zaštitu i zajednički prostor za različite zainteresovane strane (bilo stručne ili društvene) i ona nije tumač ili odrednica njegovih vrednosti. Odgovarajuće institucije treba da stvore što više prostora za dijalog između zajednica i stručnih lica iz ove oblasti, zato što su ova dva faktora konačne odrednice hoće li neko mesto biti čuvano za buduće generacije.
- Obrazovanje mlađih generacija za prepoznavanje i promociju nasleđa - Ojačati primere iz prošlosti u promovisanju i prenošenju međuverske tolerancije. Takođe treba intenzivno raditi na obrazovanju mlađih generacija svih zajednica (sa posebnim naglaskom na Albance i Srbe) za prepoznavanje i vrednovanje međusobnog kulturnog nasleđa. To se postiže različitim oblicima razmene i alternativnim obrazovanjem (formalnim i neformalnim), čak i razmenom poseta mestima njihovog nasleđa. Posle svake posete, se preporučuje organizovanje sesija dijaloga između mlađih ljudi i prepoznavanje utisaka o posetama čime bi prepreke i predrasude među njima bile uklonjene.
- Razvoj turizma, iako u početnim koracima, bi mogao da posluži kao katalizator za ekonomsko jačanje zemlje i da istovremeno posluži kao platforma za komunikaciju i obavljanju poslovanja između različitih zajednica na Kosovu. Srpska pravoslavna crkva, kao vlasnik mnogih lokacija nasleđa, posebno onih UNESCO-a, takođe treba da bude deo ovih procesa.

¹⁶³ SMART je skraćenica za kriterijume za upravljanje u određivanju ciljeva u upravljanju projektima i drugim oblastima. Sastoji se od značenja ovih slova na početku svake reči: Specific/Strategic – specifično i strateško, Measurable/Motivating – merljivo ili motivaciono, Achievable/Assignable/Agreed – ostvarivo i dogovorenno između strana, Relevant/Realistic – relevantno za kontekst, Time-related/Trackable – vremenski merljivo i ograničeno

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra
Federal Department of Foreign Affairs FDFA

